

JUHÁSZ GYULA TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA
A pedagógus-továbbképzés kiskönyvtára 2.

Alkalmazott nyelvészet a magyar nyelv és irodalom tanításában

Szociolingvisztikai alapismeretek

SÁNDOR KLÁRA

**NYELVTAN, NYELVHASZNÁLAT,
KOMMUNIKÁCIÓ**

Tanulmányok

Szerkesztette:
GALGÓCZI LÁSZLÓ

Szeged, 1999
JGYF Kiadó

Az alábbi ismertetés – terjedelméből következően – még nagyvonalakban sem mutathatja be, sőt akárcsak fölillantani sem képes mindazt, amit a *szociolingvisztika* néven számontartott nyelvészet az utóbbi mintegy négy évtizedben létrehozott. A magyarul megjelent szakirodalom a legnagyobb hiányosságokat ennek a diszciplínának a szemléleti megalapozásában mutatja: sajnos nincs ma olyan magyarul olvasható tankönyv, amely kellő világossággal tárgyalná a tradicionális nyelvészet (beleértve a strukturalista és a generatív irányzatokat is) és a társas szemléletű nyelvészet közötti alapvető, e megközelítések nyelvfilozófiai háttérén alapuló szemléleti különbségeket. Sőt: az elméleti tisztázatlanságot tovább fokozza az a sajátos magyarországi helyzet, hogy tudománytörténeti és -politikai okok miatt az egyéb (strukturalista vagy generatív) elméletet nélkülöző nyelvészeti vizsgálódások újabban szívesen sorolják magukat a *szociolingvisztika* címke alá. Az így létrehozott, „magyar szociolingvisztikának” is nevezett irányzat valójában a privát nyelv tételéből kiinduló, a logikai pozitivizmuson nyugvó elveket és gyakorlatot követ, de terminológiájába belekeveri a nyelv közösségi mivoltát hangsúlyozó szociolingvisztika kifejezéseit is. Így két összeegyeztethetetlen paradigma elemeit próbálja egymáshoz illeszteni, s ennek következménye gyakran az, hogy a nemzetközi szakirodalomban használt terminus „magyar értelmezéssel” jelenik meg, vagy hogy egyes módszerek célként, eredeti értelmüket veszítve és funkciótlannak bukkannak föl.

Úgy vélem, hogy „sajátosan magyarra” a kutatások tartalma és nem a formája teheti a magyar szociolingvisztikát, az pedig egyenesen öngyilkosság – és valljuk be, a tudományos életben elég egyedí is –, ha a terminusokat önkényesen más jelentéssel ruházzuk föl, mint ahogyan a világon máshol használják őket. Ez a gyakorlat nemcsak egymás megértését teszi lehetetlenné, hanem lemond a nemzetközi kutatások eredményeinek figyelembevételéről s egyben a nemzetközi szakmai közösség kontrolljáról is. Éppen ezért látszik különösen fontosnak, hogy mindeken felül a szociolingvisztika és a tradicionális nyelvészet szemléleti különbségeiről beszéljünk – mind az összevetésben, mind a gyakorlati következtetések levonásában, azt tartva itt elsősorban szem előtt, hogy e kötet írásai magyartanároknak szólnak. Arra a fényűzésre, hogy most lemondhatunk mind az alapfogalmak, mind a legtanulságosabb kutatási programok bemutatásáról, azért nyílik mód, mert a szociolingvisztika legalapvetőbb fogalmainak magyarázata már hozzáférhető magyarul PETER TRUDGILL *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába* című könyvében (1997), és RONALD WARDHAUGH magyarra fordított tankönyve (*Szociolingvisztika*, 1995) ismerteti a szociolingvisztika legfontosabb eredményeit, és tartalmazza a mára klasszikussá vált vizsgálatok és módszerek leírását is. A magyar tárgyú szociolingvisztikai vizsgálatokról pedig szép számmal találhatók tanulmányok az élőnyelvi konferenciák anyagát tartalmazó kötetekben (főlsorolásuk az irodalomjegyzékben).

Miért értelmetlen a szociolingvisztika?

„Van két kérdés, amit föltesznek a nyelvészeknek, valahányszor csak a nyilvánossággal találkozunk: hogy „mivel foglalkozik a nyelvészet?” és hogy „mire jó?”. Egyikünk sem kerülheti el, hogy feleljen ezekre a kérdésekre: a család érdeklődése vagy a barátok kíváncsisága miatt előbb vagy utóbb még azoknak is meg kell válaszolniuk őket, akik nem vesznek részt bevezető előadások tartásában, és soha nem tartanak a nagyközönségnek szóló előadásokat.

A hivatásos nyelvészek által adott válaszok egyik csoportja azzal a gondolattal kezdődik, hogy a nyelvészet az emberi elme szerkezetével foglalkozik, ahogyan ez leképeződik a velünk született nyelvi képességekben. A nyelvészetet olyan alapkutatásnak mondják, amely az emberiségről szolgáltatót bővebb ismereteket – de közvetlen köze nincs azokhoz a problémákhoz, amelyek a legtöbb embert nyugtalanítják. Amikor a társadalmi érték kérdéseire ennél kihívóbban kérdeznek rá – „kinek jó a nyelvészet?” –, azt lehet mondani, hogy a nyelvészet jó a ma nyelvészeinek, akiknek megadatott, hogy érdekes munkával keressék meg a kenyérrevalót, és jó a jövő nyelvészgenerációinak, akik majd élvezettel ellenőrizhetik az általunk ma fölállított hipotéziseket.

Egy ettől kétségtelenül eltérő álláspont szerint a nyelvészet a kommunikáció egy a mindennapi életben használt eszközének tanulmányozása, olyan eszköze, amely társadalmi és biológiai történelmünk részeként alakult ki. Ez az a szemlélet, amely a magam kutatásainak hátterében meghúzódik. Ez a megközelítés nem teljesen áll szemben a másikkal, de a második kérdést illetően – „mire jó a nyelvészet?” – eltérő válaszokhoz vezet. Úgy vélem, hogy a nyelvészeti kutatások a jelen társadalmának szegeződő kérdések közül jónéhányhoz hozzákapsolhatók: hogy miként lehet elkerülni a nagyvárosok belvárosaiban jelentkező oktatási kudarceket; hogyan lehet föloldani a kétnyelvű oktatás körüli ellentéteket és ellentmondásokat; hogyan lehet fogantatni a törvény azon felelősségét, hogy álljon szóba a nyilvánossággal.” (LABOV 1982: 165-166.)

Ez az idézet egy olyan tanulmányból származik, amely egy bírósági pert ismertet, mégpedig azt a pert, amelyben a panaszosok, tizenöt fekete tanuló szülei, addig példátlan módon a nyelvtudományt hívták segítségül igazuk alátámasztására – és nyerték meg a pert az iskola, a tankerület és Michigan állam iskolaszéke ellen. (A nevezetes „Ann Arbor-i per”-ről magyarul RONALD WARDHAUGH 1995-ben megjelent könyvéből lehet részletesebben tájékozódni.) Az idézet szerzője nem véletlenül fogalmazta meg éppen ennek a tanulmányának a bevezetésekként azt, hogy szerinte mire jó a nyelvészet, hiszen ebben az esetben nagyon is közvetlenül

lehetett alkalmazni a nyelvészeti kutatások eredményeit, úgy, ahogy azt a szerző, WILLIAM LABOV általában véve is kívánatosnak tartja.

Labov az a kutató, akinek a nevét elsőként szokás említeni, ha szociolingvisztikai kutatásokról van szó: őt tartják a mai értelemben vett szociolingvisztika első nagy metodikusának, patetikusabban – és pontatlanabban – fogalmazva „megalapítójának”. (Hatását alapvető monográfiái és tanulmányai mellett talán méginkább mutatja az a széles körben tapasztalható törekvés, hogy nézeteit, megállapításait az őt követő nyelvészgenerációk képviselői mindenképpen igyekeznek módosítani vagy megcáfolni – ha Labov eredményeit sikerül megkérdőjelezni, az kellő presztízt biztosíthat a nyelvész-társadalomban.) Azért pontatlan az utóbbi megjelölés, mert alapítója csak annak lehet, ami addig nem volt, a szociolingvisztika pedig Labov előtt is létezett már, valószínűleg attól kezdve, hogy az embert elkezdte foglalkoztatni maga a nyelv. Az igaz, hogy nem nevezték így, s abban az összefogott, következetes formában ritkán volt jelen a nyelvről való gondolkodásban, ahogy az a 20. század hatvanas éveitől kezdve megfigyelhető. De esetlegesebben vagy sokszor – éppen azoknál a tudósoknál, akiket a 20. század legnagyobb iskola-teremtő egyéniségeiként, a nyelvészet tudománnyá emelőiként ünnepelnek – tiltakozva ellene megjelent – legalábbis a szemlélet elutasítását senki nem tudta elkerülni.

De mi is a szociolingvisztika? A magyar felsőoktatási intézményekben egy tantárgy neve: ez azt sugallja, hogy a nyelvtudomány egyik területét nevezik így. Ugyanakkor a könyvtári katalógusokban – például a Nyelvtudományi Intézetében – nem szerepel, itt a *nyelvészociológia* tárgyszó alatt találjuk meg azokat a köteteket, amelyek címében a *szociolingvisztika* (vagy bármely nyelvű megfelelője) – megtalálható. Vannak, akik úgy vélekednek, hogy a *szociolingvisztika* fölösleges és nyugatmajmoló új terminus a régebbi *nyelvészociológia* helyett; a két terminust széles körben azonos jelentésűnek tekintik azok is, akik nem fűznek értékítéletet az „új”-hoz.

Úgy tűnik, a magyar nyelvész-közvélemény jelentős részének véleményét tükrözi az a tankönyv, amelyet a magyar szakos tanulmányokat végzők segítségére hoztak létre (H. BOTTYÁNFY et al. 1989). Ebben a *szociolingvisztika* címszó alatt (a *nyelvészociológia* nem szerepel a kötetben) a következő definíciót találjuk:

„Az a tudományág, amely a társadalmi rétegződés és a nyelvhasználat összefüggéseit vizsgálja. Elemzése a beszélők szociológiai (tehát társadalmi helyzet, foglalkozás, életkor, nem, lakóhely, iskolázottság tekintetében) meghatározott csoportjára irányul. Kutatási területe még többek között a két- és többnyelvűség, az állami nyelv megtervezése, a hátrányos helyzet nyelvi problémái, a gyermeknyelv stb.”

A segédkönyvben adott meghatározás tehát igazolja azt a gyanút, hogy a nyelvtudomány egy területéről van szó: arról, amelyik a nyelv társadalmi rétegződését vizsgálja, illetve „többek között” még mindenféle más, a hagyományos nyelvészeti kutatásokból – legyen az akár elméleti nyelvészet, akár nyelvtörténet, akár

a hagyományos leíró grammatika – kizoruló témával foglalkozik (ez utóbbiakat Magyarországon újabban szokás nagyvonalúan egy kalap alá venni, és *alkalmazott nyelvészet*-nek is nevezni). Föltűnő, hogy a definícióból kimaradt a nyelvnek az a fajta tagolódása, amelyet a magyar közoktatási intézményeket elvégzők pedig biztosan ismernek: a földrajzi tagolódás.

Hogyha most már a *társadalmi rétegződés* varázsige segítségével haladunk tovább, akkor jóval többet tudhatunk meg a szociolingvisztika magyarországi értelmezéséről: a megtalált kulcskifejezés számos tanulmány és kötet címében szerepel, ezek közül (természetesen a teljesség igénye nélkül) álljon itt néhány: *A magyar nyelv rétegződése, táji tagolódása* (HAJDÚ szerk. 1988); *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben* (KONTRA szerk. 1992); „*A nyelv területi tagolódása és társadalmi rétegződése*” *témakör tantervi helyzetéről* (SEBESTYÉN 1988); stb. Ha belenézünk egy-egy ilyen kötet tartalomjegyzékébe, vagy átlapozzuk a tanulmányokat, akkor azt tapasztaljuk, hogy a nyelvjárásokkal és az egyes társadalmi csoportok által beszélt nyelvváltozatokkal foglalkoznak; meglehetősen gyakran jelenik meg bennük a *beszélt nyelv*, *élő nyelv*, esetleg *élőnyelv* kifejezés. Talán vannak, akik emlékeznek még arra is, amit az 1979/80-as tanévtől használatban lévő első gimnáziumi tankönyv (HONTI MÁRIA és JOBBÁGYNÉ ANDRÁS KATALIN munkája) „A nyelv rétegződése” fejezetében (a négy év során ebben az egyetlen ilyen tárgyúban) ír: a nyelv területi szempontból nyelvjárásokra, társadalmi szempontból pedig csoport- és rétegnyelvekre osztható, és valahol mindkét szempont fölött, azokon kívül ott lebeg a nemzeti nyelv két változata, a „beszélt köznyelv” és az „irodalmi nyelv” – de erről később esik majd szó valamivel bővebben.

Előismereteink és tanulmányaink alapján tehát úgy tűnik, a nyelvjáráskutatás és a szociolingvisztika együtt írja le a nyelv különböző változatait, pontosabban társul még melléjük a köznyelvvél és irodalmi nyelvvél a legtöbbet foglalkozó, egyben a legközismertebb nyelvészeti ágazat, a nyelvművelés. Vagyis nehezen kerülhetjük el, hogy a szociolingvisztikát ne a nyelvjáráskutatás és a nyelvművelés testvértudományának tartsuk, azaz ne mint a nyelv társadalmi rétegződését leíró nyelvészeti diszciplínát határozzuk meg. Pedig minderről szó sincs. De hogy ez kiderüljön, nem elég a magyar szakirodalomból kiindulni. És a nemzetközi tekintést – ha korlátozottan is – már az is megteheti, aki nem vagy nem szívesen olvas idegen nyelven.

A külföldön megjelent számtalan „Bevezetés a szociolingvisztikába”-jellegű egyetemi tankönyv közül eddig mindössze egyet fordítottak le magyarra: RONALD WARDHAUGH *Szociolingvisztika* című könyvét (1995). (A fordítás alapja, a tankönyv második, javított kiadása 1992-ben jelent meg angolul.) Nagy előnye, hogy valóban tankönyvnek készült: a szerző 15 (tehát egy szemeszternyi) fejezetre osztotta a könyv anyagát, minden fejezet végén feladatok és továbbgondolásra készítő kérdések állnak, ráadásul a magyar változatot magyar vonatkozású kérdésekkel, feladatokkal és irodalomjegyzékkel is kiegészítették. A bevezető fejezetben azon-

ban sajnos hiába keressük, hogy mi az a valami, ami egyben a könyv címe: csak a szociolingvisztika különböző értelmezési lehetőségeire utal a szerző, részletesen ismerteti azokat a nézeteket, amelyekkel nem ért egyet, de saját állásfoglalását leginkább csak az jelzi, hogy könyvében milyen témakörök szerepelnek. Ennek ellenére a bevezető fejezetben közölt különböző nézetek ismertetése nem hasznos, mert az azért többé-kevésbé kirajzolódik, hogy a szociolingvisztika valami olyasmi, ami a nyelv és a társadalom *összefüggéseinek* (és nem pusztán a nyelv társadalmi *rétegződésének*) kérdéseivel foglalkozik. Nagyon sokkal előbbre nem jutottunk, de az azért világos, hogy a szociolingvisztika WARDHAUGH értelmezésében semmiképpen sem tekinthető a nyelvjáráskutatás kiegészítésének, a nyelvművelésről pedig csak mint a nyelvészeti kutatások lehetséges *tárgyáról* esik szó (azaz hogy milyen kedvezőtlen társadalmi következményei vannak).

Ennél több segítséget nyújt PETER TRUDGILL *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába* (1997) című könyve. Ennek műfaja eleve kizárja azt, hogy ne kapjunk egyértelműbb választ arra, mi is a szociolingvisztika: a könyv lexikon-szerűen tartalmazza a szociolingvisztika legfontosabb, leggyakrabban használt kifejezéseinek leírását. TRUDGILL ma a világ egyik legelismertebb szociolingvisztája, tankönyveit, könyveit Japántól Európán át az Egyesült Államokig használják. Az ő értelmezésében a szociolingvisztika:

„A nyelv és a társadalom kapcsolatát vizsgáló területek közül azoknak az összefoglaló neve, amelyek célja nem pusztán a társadalom tanulmányozása, mint például az *etnometodológiáé*. A szociolingvisztikai kutatások az emberi nyelv természetét szeretnék jobban megérteni, mégpedig azért, hogy a nyelvet annak társas környezetében vizsgálják, és/vagy céljuk, hogy eljussanak a nyelv és a társadalom viszonyának és kölcsönhatásának jobb megértéséhez. A szociolingvisztikához tartozik az *antropológiai nyelvészet*, a *dialektológia*, a *diskurzuselemzés*, a *beszélésnéprajz*, a *geolingvisztika*, a *nyelvérintkezések* tanulmányozása, a *szekuláris nyelvészet*, a *nyelv-szociálpszichológia* és a *nyelvszociológia*.”

Azt már Wardhaugh könyvét olvasva is kiderítettük, hogy a szociolingvisztika nem a nyelvjáráskutatás kiegészítő diszciplínája; Trudgill megfogalmazásából most az is világossá vált, hogy nem is egy terület, hanem sok terület összefoglaló neve. Ha föllapozzuk a kiemeléssel jelölt további címszavakat, akkor kiderül az is, hogy az itt megjelölt szociolingvisztikai ágazatok egy része abban különbözik a már jól ismert, hagyományos nyelvészeti területektől, hogy azokkal ellentétben figyelembe veszi a nyelv közösségi jellegét, így nemcsak a nyelvi rendszert, hanem a nyelvi jelekhez kapcsolódó társas jelentéseket is elemzi. A *dialektológia* itt nem más, mint a nyelv különböző, de *nemcsak földrajzi* változatainak a leírása, tehát a nyelv társas jellegét elválaszthatatlannak tartó leíró nyelvészet; a *diskurzuselemzés* olyan szövegten, amelynek alapvető szemlélete az, hogy a nyelvet közösségben

használják, és elemzéseit ennek megfelelően nem szűkíti a nyelvi rendszer szövegszerű struktúráinak elemzésére; a *geolingvisztika* nem más, mint kvantitatív módszereket alkalmazó, földrajzi alapú dialektológia; a *nyelvérintkezések* vizsgálata, ha szociolingvisztikai alapon történik, akkor nem állhat meg az interferencia-jelenségek, kölcsönzések leltározásánál, hanem vizsgálja a kódváltást, a nyelv-választást, nyelvmegtartást, nyelvcserét befolyásoló tényezőket is. Ezeknek a diszciplinának a tárgya ismeretes tehát a hagyományos nyelvészeti irodalomból is, de ott más a szemléleti kiindulópont, mások a kérdések és természetesen más kutatási eredményekre jutnak – többnyire csak a nyelvre mint referenciális jelrendszerre szorítkozva. A felsorolt diszciplinák másik része viszont nem tartozik (nem is tartozhat) a hagyományos nyelvészeti vizsgálódások érdeklődési körébe: ilyen a felsoroltak közül például a *beszélésnéprajz*, amely azzal foglalkozik, hogy a különböző kultúrákban a társas helyzetekhez kötődően milyen szabályok érvényesek (például hogy kinek kit és mikor szabad megszólítani); az *antropológiai nyelvészet*, amelynek célja az, hogy az egyes közösségek közösségi struktúrájáról, kultúrájáról a nyelv és a nyelvhasználati normák vizsgálatán keresztül tudjon meg minél többet (ide tartozik például a rokonságnevek vagy a tabuk kutatása); a *nyelv- és nyelvhasználati pszichológia*, amely széles megközelítésben foglalkozik a társadalmi tényezők és a nyelvhasználat kapcsolatával: többek között a nyelverterezés, az oktatás és a többnyelvűség kérdéseit kutatja; a *nyelv- és nyelvhasználati pszichológia* pedig az egyes nyelvváltozatokhoz kapcsolódó értékítéleteket, attitűdöket, a nyelvhasználat szociálpszichológiai aspektusait vizsgálja.

Ez a kissé elnagyolt felsorolás azt sejteti, hogy a szociolingvisztika három dologban tér el a nyelvtudomány hagyományos ágazataitól: először is abban, hogy nemcsak a nyelvre mint zárt jelrendszerre figyel, hanem a nyelv társas vonatkozásaival is foglalkozik; másodszor abban, hogy nem egyetlen ágazat, hanem több terület összefoglaló neve; harmadszor pedig abban, hogy a felsorolt területek mindegyike akkor kutatható a legsikeresebben, ha a jelenkori nyelvállapotot vizsgáljuk. Most eszünkbe juthat, hogy a magyar terminológiában a *szociolingvisztika* kifejezéshez gyakran társult a *beszélt nyelvi, élőnyelvi* kifejezés. Az első nem sok értelmet látszik fölmutatni, ha arra gondolunk, hogy a nyelv, lényegéből adódóan, csak beszéd formájában létezik: a holt nyelvek, amelyek *szövegek* formájában maradtak fenn, szintén egy beszédformában, írott beszéd formájában maradtak ránk. De ne hamarkodjunk el az ítéletet: a *beszélt nyelvi*, ahol fölbukkan (például a *Beszélt nyelvi tanulmányok* című kötet címében, KONTRA szerk. 1988), azt hangsúlyozza, hogy a hagyományoktól eltérően a leírt vizsgálat nem az írott nyelvre, hanem a szóbeli közlésekre irányult. Az *előnyelvi* pedig általában valami olyasmit jelöl, hogy a vizsgált korpusz a valóságos nyelvből származik, nem pedig a nyelvészek által kreált példamondatok összessége.

Az a szemfüles olvasó, akinek a figyelmét nem zírta szét a szociolingvisztika területeinek előbbi sűrű felsorolása, bizonyára észrevette, hogy a listáról hiányzott

egy olyan terület, amely a Trudgilltól idézett részletben viszont megtalálható: a *szekuláris nyelvészet*. Ez azért történt, hogy külön kiemelve nagyobb hangsúlyt kaphasson: mi is ez. A Trudgill-szótárban a következőket találjuk róla:

„Az a szemlélet, amely különösen WILLIAM LABOV amerikai nyelvész nevéhez fűződik, és amely szerint a szociolingvisztika nem más, mint módszer – a nyelvészet művelésének egy módja. Olykor *kvantitatív szociolingvisztikának* vagy – pontatlanul – *korrelációs szociolingvisztikának* is nevezik. A szekuláris nyelvészet által kitűzött célok nem különböznek a más típusú nyelvészeti megközelítések által kitűzött céloktól, de azon az elven nyugszik, hogy a nyelvészeti hipotéziseket és elméleteket az **alapnyelvi nyelvváltozatok** elemzésére kell építeni, mert ezek azok, amelyeket a hétköznapi emberek (a nem-nyelvészek) mindennapi társas környezetükben használnak. E szemlélet szerint azt a fajta kutatást, amit a nyelvész az íróasztala mögött, saját nyelvének saját dialektusát vizsgálva, intuíciói alapján végez, ki kell egészítenie és ellenőriznie kell olyan munkának, amely a valóságos nyelvvalóságos környezetből származó (általában magnóra rögzített) adatain nyugszik. A szekuláris nyelvészet egyik fő célja a nyelvi változások jobb megértése, és sok kutatásban foglalkoznak éppen zajló nyelvi változásokkal.”

Ennek az értelmezésnek az indoklását a következőképpen találjuk meg Labovnál:

„Hosszú évekig ellenálltam a *szociolingvisztika* terminusnak, mert magában foglalja, hogy létezhet olyan sikeres nyelvészeti elmélet vagy gyakorlat, amely nem társas szemléletű. Amikor először publikáltam a Martha's Vineyard-ról és a New York City-ről készült tanulmányaimat [...], szükségesnek látszott, hogy ezt a nézetet újra meg újra elmondjam. A figyelemre méltó mennyiségű szociolingvisztikai munkálkodás ellenére egy társas szempontból érvényes nyelvészet létének esélye az 1960-as években távolinak tűnt. A nyelvészek túlnyomó többsége rendíthetetlenül a saját idiolektusán töprengött. Ugyan még mindig nem emelkedtünk ki saját intuícióink árnyékából, de már nem látszik szükségesnek annak megmagyarázása, hogy mi nyelvészet és mi nem az. Egyre terjed az a fölismerés, hogy a nyelvészetben az egyének közötti tudás alapját a beszéd kell hogy képezze – a nyelv, ahogy a közösség tagjai a mindennapokban használják, az a közlési eszköz, amelynek segítségével vitatkoznak a feleségükkel, viccelődnek a barátaikkal, és félrevezetik ellenségeiket.” (LABOV 1972: xiii.)

Ebben az értelmezésben tehát a szociolingvisztika a nyelvnek az a fajta tanulmányozása, amely nemhogy nem mond le az „extralingvisztikai”, illetve a „performance”-jelenségek tanulmányozásáról, hanem egyenesen azt vallja, hogy a nyelvre vonatkozóan csakis akkor születhetnek érvényes megállapítások, ha ezeket a

korábbi nyelvelméletekben „külső”-nek és „zavaró”-nak tartott tényezőket ugyanolyan mértékben figyelembe vesszük, mint magát a hagyományos értelemben vett nyelvi rendszert. A szociolingvisztika tehát: *szemlélet*, nem pedig a nyelvtudomány egy területe.

Labov, ahogy a fenti idézetben olvashatjuk, korábban azért nem használta a *szociolingvisztika* kifejezést, mert nem hitt benne, hogy létezhet érvényes nyelvészeti megállapítás, ha a nyelv közösségi voltáról elfeledkezünk vagy egyenesen kizárjuk azt a vizsgálatokból, és amíg e nézetét örökösen hangoztatnia kellett, addig, tüntetőleg, nem használta a különben egyre nagyobb népszerűségnek örvendő elnevezést. Ahogy azonban csökkent azoknak a száma, akiknek még mindig meg kellett magyarázni, hogy „mi nyelvészet, és mi nem az”, nem látta okát annak, hogy tovább folytassa a maga ellenállását. Higgyük el, még ha némi kétkedéssel is, hogy Labov azért adta föl ellenállását, mert már nem volt szükség rá, s fogadjuk el, hogy nem arról van szó, hogy az áhitott szemléletváltás mégsem következett be olyan széles körben, ahogy Labov szeretne volna, és ezért továbbra is szükséges ezt a fajta megközelítésmódot megkülönböztetni a hagyományostól. Magyarországon mindenesetre még korántsem ilyen kedvezőek az új szemléletmód pozíciói. Egyelőre a legcsekélyebb valószínűsége sem áll fenn annak, hogy sikerülne bevezetni azt a szemléletváltozáson alapuló terminológiai újítást, amelyről Labov ír. Arra nincs okunk, és semmiképpen nem is lehet szándékunk, hogy a nem „szocio-” nyelvészet létjogosultságát vitassuk – egyetértve Labovval például abban, hogy mind napjaink, mind a jövő nyelvészeinek szükségük lehet rá – de az azért nem tűnik túl nagy merészséggnek, hogy ha a „szociolingvisztika” alapjait bemutató írásban a társas szemléletű nyelvészet a természetes, a nyelvtől független, vagyis a *nyelvészet*, szemben a *rendszer nyelvészettel*, amely érzéketlen a nyelv közösségi mivoltára és társas funkcióira. A „szociolingvisztika” meghatározása ezzel igen egyszerűvé válik: ez

a nyelvvel foglalkozó tevékenység.

Azért célszerűbb a *tevékenység*, és nem a *tudomány* megjelölést használni ebben a meghatározásban, mert ellenkező esetben a *tudomány* konvencionális értelmezése miatt esetleg kirekesztenénk a nyelvészet köréből az alkalmazott nyelvészetet. Márpedig a nem-rendszer nyelvészet művelői folyton szembesülnek olyan társadalmi gondokkal, amelyek a nyelvhasználat sajátosságaiban, a nyelvváltozatokról alkotott vélekedésekben is leképeződnek, vagy egyenesen ezekből indulnak ki. Ez azért természetes, mert az ilyen nyelvészek vizsgálataikat valódi emberek valódi nyelvhasználatára építik, s így kutatásaik nemcsak elméleti jellegűek, hanem közvetlenül alkalmazhatók egy-egy társadalmi probléma megoldásában. Sőt: LABOV szerint (1982: 172–174) a nyelvésznek kötelessége is a közösség javára fordítani azt a tudást, amelyet a közösség nyelvhasználatáról megszerzett.

Ezek után már pontosíthatjuk azokat a sejtéseket, amelyeket a Trudgill terminológiai szótárában föllapozott címszavak átolvasása után tettünk. Az első az volt, hogy úgy tűnik: a „szociolingvisztika” nemcsak a nyelvre mint zárt jelrendszerre figyel, hanem a nyelv társas vonatkozásaival is foglalkozik. Ezt a megfogalmazást erősebbé kell tennünk: nem arról van szó, hogy a társas szemléletű nyelvészet a nyelv társas tulajdonságaival is foglalkozik, hanem arról, hogy *így* foglalkozik a nyelvvel, hogy a nyelv közösségi jellegét *mindenképpen* figyelembe veszi. A második megállapítást – hogy a „szociolingvisztika” nem egy ágazat, hanem több terület összefoglaló neve – ki kell egészítenünk azzal, hogy ezek a területek teljes egészében lefedik a hagyományos nyelvészet által kutatott területeket, sőt újakkal bővítik, olyanokkal, amelyek a társas szemlélet hiányában nem számítottak olyan területeknek, ahol a nyelvésznek bármi keresnivalója lenne.

A harmadik megállapítás – hogy a „szociolingvisztika” által művelt területek akkor kutathatók a legsikeresebben, ha a jelenkori nyelvállapotot vizsgáljuk – lényegében továbbra is fenntartható, hiszen kétségtelen, hogy a nyelv működésének leírásához szükséges adatok a legteljesebben a mai, az *élő* nyelvhasználatból gyűjthetők. A tévedések elkerülése végett azonban föltétlenül kiegészítendő ez a megállapítás is, nehogy azt a téves következtetést vonjuk le belőle, hogy a társas szemléletű nyelvészet másodlagosnak vagy egyenesen nem-nyelvészeti tekinthető a történeti nyelvészetet. (A saussure-iánus szemlélet amúgy is „kézenfekvő” lenne egy ilyen következtetést.) A társas szemléletű nyelvészet nem tartja lehetségesnek a szinkronia és a diakronia szétválasztását, s így a szinkron és a diakron nyelvészet elkülönítését sem. A történeti nyelvészet egyik legnagyobb hiányosságának azt tartja, ha a nyelv történetének rekonstrukciójában nem veszik figyelembe a jelen nyelvi változásaiból levonható *elméleti* következtetéseket. Nem egyszerűen arról van tehát szó, ahogy nálunk olykor félreértik, hogy a társas szemléletű nyelvészet a jelenkori paradigmákat a nyelvtörténet megkövült lenyomataiként értelmezi (ez a jól és régen ismert *belső rekonstrukció* módszere), hanem arról, hogy egyik alaptétele szerint nincs okunk feltételezni, hogy a nyelvi változások egykoron másképpen zajlottak volna, mint ma, s éppen ezért amit közönsnek, általános tendenciának vagy univerzálénak találunk a mai változások *lezajlásában* (más szóval a nyelvi változás *mechanizmusában*), az valószínűleg a nyelv korábbi korszakaira is érvényes. Ez az elv tehát nem azt jelenti, hogy a mai állapotból következtethetünk egy régebbire (ahogy a belső rekonstrukció segítségével teszik), hanem azt, hogy mai *nyelvészeti ismereteinket* alkalmaznunk kell a nyelv korábbi életének vizsgálatához is. A szinkronia és a diakronia szétválaszthatatlanságának egy másik következménye is van a társas szemléletű nyelvészeten. Amikor a nyelv régi és jelenkori állapotát vetjük össze, akkor nem két külön nyelvi rendszerről, hanem *ugyanarról a megváltozott rendszerről* beszélünk, bármilyen nagy legyen is az időbeli távolság a két vizsgált korszak között. Ez azt jelenti, hogy a nyelv jelenkori állapotának leírása nem lehet teljes, csak ha figyelembe vesszük a

nyelvben korábban lejátszódott változásokat is. Ez nem is lehet másképpen, ha komolyan gondoljuk, hogy a nyelv *folytatosan* és nem ugrásszerűen változik: a mai változások (azaz a mai változatosság) a korábbi korszakokban gyökereznek. Nemcsak a történeti nyelvészet nem lehet tehát meg nyelvelmélet, ezzel együtt a mai változások jellegzetességeinek ismerete nélkül, hanem a nyelvleírás sem a nyelv történetének ismerete nélkül. (És ez indokolja, hogy félrevezető a társas szemléletű nyelvészetet *előnyelvi*-nek nevezni.)

A társas szemlélet érvényesítése a történeti nyelvészetben azt is jelenti, hogy a nyelvtörténeti adatokat nem szabad összetéveszteni az adott kor *nyelvi* állapotával. Sokkal erőteljesebben tudatában kell lennünk a ránk maradt adatok töredezett és esetleges mivoltának, mint a hagyományos nyelvészetben szokásos, amely ugyan gyakran *emlegeti*, hogy a régi korok nyelve teljességében megismerhetetlen, leírásaiban azonban mégis úgy tesz, mintha teljességében ismerné. Ez abból adódhat, hogy a hagyományos történeti nyelvészet, szemléletének megfelelően, nemcsak a mai nyelvet tekinti homogénnek, hanem a régit is, és gyakran saját szemléletének csapdájába esik. Sokszor előfordul például, hogy mai formákat mindenképpen vissza akarnak vezetni valamilyen régebbi, írott nyelvemlékből ismert alakra, figyelmen kívül hagyva, hogy a nyelvemlékbeli forma és a mai forma előzménye esetleg egészen más nyelvváltozatokból származik. Szintén gyakori, hogy két nyelvemlék adatait különböző korúnak tekintik, pedig lehet, hogy egykorú, különböző nyelvváltozatok jelennek meg bennük.

Összefoglalva az eddigieket: a nyelv, lényegéből adódóan, közösségi természetű, minden egyes része, legyen az elem vagy szabály, sokféle módon áll viszonyban azzal a közösséggel, amely használja. Azok a kutatások, amelyek erről a tényről nem vesznek tudomást, nem a nyelvet, hanem egy a nyelvet helyettesítő fiktív jel- és szabályrendszert tanulmányoznak, következésképpen nem nevezhetők *nyelvészeti*nek sem. Ahhoz lehetne hasonlítani az ilyen munkát, mint hogyha az embert kizárólag egy nem létező, tökéletesnek (ha tetszik, optimálisnak) *képzelt* testű ember csontváznak fölépítése, izmainak tapadása, egyes szerveinek működése alapján akarnák jellemezni: mint szellemi teljesítmény, kétségtelenül figyelemreméltó, ami így születik, de azt csak meglehetősen csökevényesen és torz formában képes megragadni, hogy mitől ember az ember. A rendszernyelvészet eredményei, akár történeti rekonstrukcióról, akár a jelenkori nyelvválatot strukturális leírásáról van szó, nagyon sokszor lenyűgöző szellemi produktumok. De mivel alapjuk nem az emberi nyelv, csak meglehetősen csökevényesen és torz formában képesek megragadni, hogy mitől nyelv a nyelv. Éppen ezért értelmetlen az a kifejezés, hogy *szociolingvisztika* – a nyelvészet, ha a valóságos nyelvet tanulmányozza, per definitionem az.

A társas szemléletű és a rendszernyelvészet különbözősége

A rendszernyelvészet abból indul ki, hogy a nyelv elsődleges funkciója belső világunk, gondolataink kifejezése, s ennek a funkciónak a betöltését a nyelv egy ideális, tökéletes – bár a valóságban nem létező – formája szolgálná legjobban. A nyelvész feladata ennek az ideális nyelvnek az elemzése. Úgy látszik, a rendszernyelvészek természetesnek tartják azt is, hogy – foglalkozásukból adódóan – a nyelvészek „tudják” legjobban azt a nyelvet, amelyet elemeznek. Éppen ezért megengedhetőnek tartják, hogy a nyelvi jelenségeket saját nyelvismertükből kiindulva, saját maguk által gyártott mondatokban, szövegekben vizsgálják, ha pedig történeti jelenségekről van szó, akkor az írott szövegnek tulajdonítanak megcáfolhatatlan bizonyítót. Mivel vizsgálataik kiindulópontja az eszményi nyelv, mindazt, ami ettől az elképzelt ideáltól eltér, vagy figyelmen kívül hagyják kutatásaikban, vagy tudomásul veszik ugyan létezését, de nem tekintik „valódi” nyelvi jelenségnek, pusztán alkalmi vagy akár rendszeres „téves használatnak”. Ennek egyik legsajátosabb formája az, amikor a rendszernyelvész olyan nyelvváltozatról ír, amely nem azonos az eszményi változattal, de amelynek léte tagadhatatlan: ilyenek például a nyelvjárások. Ilyenkor az adott nyelvváltozatot *önmagához képest* tekintik tökéletesnek – ezért van az, hogy leírásához olyan adatközlőket keresnek, „akik az adott nyelvjárást még jól” beszélik. (Különösen érdekes, de ebből a nézőpontból ugyanakkor magától értő, hogy annál tökéletesebbnek tekintenek egy-egy nyelvjárást, minél több sajátosságban különbözik az egyébként eszményinek tartott nyelvtől.) Az ideális rendszer zárt, kiegyensúlyozott, stabil rendszer: minden elemnek egy funkciója van és van funkciója, és minden funkciót egy és csakis egy elem tölt be. Bármilyen nyelvváltozatot ír tehát le a rendszernyelvészet, az adott nyelvváltozat tökéletes állapotának azt tartja, ha a nyelvváltozat *homogén*. Erre a tulajdonságra azért van szüksége az ideális nyelvnek, mert a rendszernyelvészet mögött meghúzódó nyelvfilozófia szerint a nyelv pusztán annak az eszköze, hogy belső világunkat mások számára is érthetővé, megismerhetővé tegyük. Ez csak úgy valósulhat meg *tökéletesen*, ha mindannyian a legapróbb részletekig ugyanazt a nyelvet beszéljük. Ha jól tudunk egy idegen nyelvet, azt éppen olyan jól használhatjuk erre a célra, mint anyanyelvünket, a lényeg az, hogy a megfelelő referenciális jelentésekkel tisztában legyünk. E szerint a gondolkodásmód szerint az elsőként megtanult nyelvnek sem a megismerés, sem a gondolkodás szempontjából nincs életünkben különleges szerepe. A gondolatok „lefordítása” a két individuum között zajlik, a közösség mint önálló kategória nem szerepel ebben a gondolatrendszerben: a nyelvhasználók közössége nem önálló entitás, csak a nyelvet beszélők pusztá összessége.

Egy ilyen ideális nyelvre alapozva a nyelvi változást nem is igen lehet másnak látni, mint kívülről jött hatások következményének, s mivel az ideális állapotot bontja meg, a szemlélet logikájából következően ez nem lehet más, mint romlás,

mint az eszményi valamiféle torzulása. A rendszer ilyen „romlott” állapotát azonban a rendszer maga „kijavíthatja” egy másik változás révén, s az új, megváltozott rendszerrel újra érdemes aztán foglalkozni. A rendszernyelvészet nem is foglalkozik a nyelvi változással, sajátos módon még az ilyen szemléletű nyelvtörténet sem: ez utóbbi csak a változás lejátszódását regisztrálja, de a folyamattal magával nem tud mit kezdeni.

Ez a szemléleti azonosság köti össze egymással azokat a nyelvészeti iskolákat, amelyek Magyarországon kb. a 19. század utolsó harmadától napjainkig egymás mellett élnek, miközben képviselőik élesen szemben is állnak egymással: az újgrammatikus iskolát, amelynek elvei leginkább a történeti nyelvészetben vannak jelen; a strukturalista iskolát, amely leginkább a leíró grammatikára hatott; és a generatív nyelvészetet, amely a leíró nyelvészetén kívül a nyelvelmélet-alkotásban kapott jelentős szerepet. Ezekből az elvekből indul ki a nyelvművelés gyakorlata is.

A társas szemléletű nyelvészet egyik alaptétele a rendszernyelvészetével szemben az, hogy gondolataink kifejezése mellett van a nyelvnek egy másik, szintén elsődleges feladata is: annak jelzése, hogy a közösséghez tartozunk, s hogy a közösségen belül milyen pozíciót töltünk be. (A kettő együtt jár, hiszen a közösséghez csak úgy tartozhatunk szervesen, ha meghatározott szerepünk van benne.) Másképpen fogalmazva: a nyelv kommunikatív funkciójának nemcsak a gondolatok, érzelmek közlését tekinti, hanem az identitásjelzést is. Ebből következik, hogy azt a tapasztalati tényt, hogy minden egyes nyelvi formának társas jelentése is van (vagyis hogy egy-egy forma használata elárulja a beszélő hovatartozását, szerepvállalását is), nem valamiféle esetleges tulajdonságnak tartja, hanem a nyelv belső természetéhez tartozónak. (Van egyébként a nyelv kialakulásáról szóló elméletek között olyan, amely ezzel a szemlélettel összhangban a gondolatközléssel szemben a nyelv kapcsolattartó funkcióját tekinti elsődlegesnek.) Ez összefügg a társas szemléletű nyelvészet másik, nyelvfilozófiai háttéréből következő alaptételével. E szerint nem tekinthetünk el attól, hogy a nyelvet a közösségben, a közösség tagjaitól tanuljuk, méghozzá a közösségre jellemző viselkedésformákkal és tudással (azaz együttesen a kultúrával) együtt, méghozzá közvetlenül, valamilyen más nyelv segítségével nélkül. Mindez természetesen arra a nyelvre vonatkozik, amelyet anyanyelvként sajátítunk el: a társas szemléletű nyelvészet szerint ehhez másképpen, természetesebben viszonyulunk, mint a később elsajátított nyelvekhez vagy nyelvváltozatokhoz. Amíg más nyelvváltozatokat nem hallunk, el sem tudjuk képzelni, hogy anyanyelvünket másképpen is lehet beszélni, mint ahogyan mi megszoktuk. „A” nyelvnek, az egyetlen lehetséges beszédeszköznek saját nyelvváltozatunkat tartjuk. Később megtanuljuk, hogy mások másképpen beszélnek, de a saját nyelvváltozatunkhoz fűződő viszonyunk továbbra is annyira szoros marad, annyira hozzánk tartozik, hogy szinte észre sem vesszük erejét. Pedig kategóriarendszere, szemléletmódja jelen van gondolkodásunkban, világértelmezésünkben is. Nem olyan értelemben, hogy *meghatározná*, mi az, amit el tudunk képzelni, ki tudunk

fejezni, és mi az, amit nem, de jócskán – és észrevétlenül – befolyásolja, mi az, amit természetesnek tartunk, és mi az, amit aprólékosan el kell magyaráznunk másoknak, hogy megértsenek. Ilyen értelemben a nyelv a közösség sajátos kultúrájának, értékrendjének leképezője, maga is része, s egyben bizonyos fókig továbbalakítója is, s nem egyszerűen két ember gondolatcserejének eszköze, mint ahogyan a közösség sem emberpéldányok gyűjteménye, hanem tagjainak szerves egységéből alakult önálló működési egység.

A társas szemléletű nyelvészet szerint ezeket az alapelveket támasztja alá az a minden természetes nyelvre jellemző tapasztalat, hogy a nyelv beágyazódottan él abban a közösségben, amelyben használják; hogy nincs olyan nyelv, de olyan nagyon szűken értelmezett nyelvváltozat sem, amely ne heterogén volna; s hogy a nyelv folytonosan változik. Nézzük meg kissé közelebbről ezeket a tulajdonságokat.

A *beágyazottság* azt jelenti, hogy minden nyelvi elem és szabály használatát az a viszony határozza meg, amely a nyelvközösséghez köti. A beágyazottság tényét nehéz tagadni: nagyon jól tudja mindenki, nem mindegy, hogy egy-egy nyelvi formát ki, kivel szemben, milyen helyzetben használ. Ez a használati szabály az, amit társas jelentésnek nevezünk. Minden egyes nyelvi formának, legyen az szó, kifejezés vagy alaktani elem, szintaktikai szabály vagy hangzásbeli tulajdonság, van társas jelentése is: a nyelvközösség számára az adott nyelvi forma alkalmazása megmutatja azt is, hogy az a beszélő, aki a szóban forgó nyelvi formával él, milyen csoporthoz tartozik (a nyelvtérületnek mely részéről származik, milyen a társadalmi státusza, melyik korosztályhoz tartozik stb.). Vannak nyelvi formák, amelyek erőteljesebben, mások nehezebben észrevehetően jelzik használóik hovatartozását. Vannak „semlegesnek” tűnő nyelvi formák is, társas jelentésük azonban ezeknek is van: az ilyen nyelvi formák társas jelentése az, hogy – időlegesen – nincs körülhatároló szerepük, a nyelvközösség egészében általánosan, azonos gyakorisággal használtak és használhatók.

A *heterogenitás* vagy *változatosság* azt jelenti, hogy egy nyelv számos, a nyelvi rendszert tekintve egyenrangú változatban él, ezek összessége alkotja magát a nyelvet. A változatosság ténye szintén nehezen tagadható: nem létezhetne például szinonimaszótár, nem léteznének stílusnemek, nem lehetne különbség az írott és a beszélt szövegek között, nem lehetne szleng, argó, rétegnyelv, nyelvjárás, szaknyelv, ha a nyelvközösség minden tagja egyetlen nyelvi formát ismerne az egyes nyelvi funkciók betöltésére. A változatosság azonban nemcsak azt jelenti – ahogy nagyon sokan félreértelmezik –, hogy egy nyelv nyelvváltozatok összessége, hanem azt is, hogy ezek a nyelvváltozatok önmagukban is heterogének, azaz minden egyes nyelvváltozatban belül találunk olyan nyelvi funkciókat, amelynek betöltésére az adott nyelvváltozatban több nyelvi forma is használatos, akár ugyanannak a beszélőnek a beszédében, akár ugyanabban a mondatban is.

A nyelv változásának tényét szintén lehetetlen tagadni: nem is kell a Halotti Beszéd és Könyörgés szövegéhez visszamenni ahhoz, hogy ezt érzékeljük, de még a századelőig sem: elég egy pár évvel ezelőtti és egy mai, azonos jellegű (azonos témájú, azonos feltételekkel – a beszélő és a hallgató személye, a szöveg létrehozásának körülményei és célja stb.) szöveget összevetnünk ahhoz, hogy ez nyilvánvalóvá váljon. A társas szemléletű nyelvészet nem is azt hangsúlyozza, hogy a nyelv változik, hanem azt, hogy a nyelv *folyamatosan* változik. Ez azt jelenti, hogy a nyelvi rendszer *soha* nincs nyugalmi állapotban, azaz a nyelv története nem olyan időszakok egymásutánja, amelyek között a nyelv változik (így szokták tanítani az iskolában), hanem folytonos mozgás, amelynek jellemzésére csak a dinamizmust is megragadó modellek lehetnek alkalmasak.

Ezeknek a tulajdonságoknak a meglétét a rendszernyelvészet képviselői sem tagadják. A különbség abban áll, hogy a társas szemléletű nyelvészet ezeket a jellemzőket a természetes nyelvek *elidegeníthetetlen, funkcionális* sajátosságainak tartja, vagyis képviselői úgy vélik, hogy ezek a tulajdonságok szükségesek ahhoz, hogy egy nyelv egyáltalán nyelvként tudjon működni – éppen ezért kutatásait e tulajdonságokra irányítja. Elméleti alapkérdései is ehhez kapcsolódnak: ezek közül az egyik legfontosabb az, hogy egy-egy változás miért éppen akkor kezdődik, amikor kezdődik (ezt hívják *aktuációs problémának*), hogy hogyan befolyásolják ezt a nyelvi formák egymás közötti (nyelvi rendszeren belüli) viszonyai, illetve társas vonatkozásai (azaz *kettős beágyazottság-uk*); hogy milyen tényezők kapnak szerepet a változások további életében, s ezek milyen viszonyban vannak egymással, hogyan hatnak egymásra stb.

A rendszernyelvészet viszont e tulajdonságokat valamiféle járulékos jellemzőnek tekinti, képviselői úgy vélik, hogy a nyelv valójában csak akkor ismerhető meg, ha ezeket az esetlegességeket előbb lehántjuk róla – éppen ezért vizsgálataikban előbb megfosztják a nyelvet ezektől a tulajdonságoktól, s aztán veszik csak szemügyre azt, ami megmaradt. Ennek érdekében választja szét SAUSSURE a belső és a külső nyelvészetet (a külső foglalkozna a beágyazottsággal), a nyelvet és a beszédet (az utóbbi a heterogén), illetve a szinkroniát és a diakroniát (a diakronia körébe utalva a változások vizsgálatát), s mondja azt, hogy a legigazibb, a belső nyelvészet tárgya a statikus, homogén nyelvi rendszer.

A következő kérdés tehát, amit föl kell tennünk, ez: miért tartja a társas szemléletű nyelvészet funkcionálisnak az említett tulajdonságokat?

Alapvetően azért, mert képviselői – ahogy fentebb esett már szó róla – a társas jelentés meglétét is a nyelv elsődleges tulajdonságának, s nem valamiféle esetlegességnek tekintik. Úgy vélik, hogy a társas jelentés nélkül a nyelv legfeljebb olyan ismeretközlő-adattároló jelrendszerként működhetne, ahogyan a mesterséges jelrendszerek. Ebben az esetben viszont a nyelv nem lenne képes arra, hogy a közösségen belül minden megszokott *közlő* funkcióját (az ismeretközlésen kívül az identitásjelzés, a hatalom, a távolságtartás, a szimpátia stb. kifejezése) betöltse.

Ekkor azonban *természetes nyelv*-nek nem, legfeljebb gondolatközlő jelrendszernek lehetne tekinteni, hiszen alapvető funkcióját, a teljes értelemben vett *közlés*-t lenne képtelen ellátni. A természetes nyelvek beszélőinek ugyanis a gondolatközlő funkció kevés: nemcsak az utal erre, hogy minden ismert természetes nyelvben van társas jelentésük is a nyelvi formáknak, nem véletlen az sem, hogy amikor egy mesterséges „nyelv” (például az eszperantó vagy a siketek által használt különböző jelrendszerek) szélesebb körben is elterjed, akkor azokban a közösségekben, amelyek használják, változatai alakulnak ki – másképp fogalmazva megjelenik benne a változás és a változatosság.

Lényegében mindhárom funkcionálisnak tekintett tulajdonság a társas jelentéssel van összefüggésben: a beágyazottság ennek egyik aspektusa, a változás és a változatosság pedig megteremti és fenntartja annak a lehetőségét, hogy a nyelvi formáknak ne pusztán referenciális, hanem társas jelentésük is legyen.

A változatosság az a tulajdonság, amely megteremti a beágyazottság, a társas jelentés meglétének lehetőségét: ha az egyes nyelvi funkciókat csak egy-egy elem vagy szabály látná el, akkor minden egyes nyelvi formának ugyanaz lenne a társas jelentése, vagyis tulajdonképpen *nem lenne* társas jelentése, s így értelmetlen lenne *beágyazottságról* beszélni.

A változatosságot viszont éppen a változás tartja fenn: sokszor előfordul, hogy egy-egy nyelvi forma a nyelvközösségen belül egyre inkább általánossá, csoport-hovatartozás szempontjából semlegessé, jelöletlenné válik. Ha minden nyelvi formával ez történne, akkor megintcsak homogén jelrendszer lenne az eredmény, amely viszont alkalmatlan lenne a közösségi funkciók ellátására. Természetesen az egységesülés felé történő elmozdulást is nyelvi változások okozzák, ezekkel szemben azonban folyamatosan működnek olyan változások, amelyek megakadályozzák a változatosság megszűnését. Másrészt ahhoz, hogy egy-egy nyelvi változás elinduljon, az kell, hogy a régebbi forma mellett megjelenjen egy újabb – a változás tehát a változatosságon alapul. Ez azt jelenti, hogy a nyelv változatossága és változása kölcsönösen föltételezi egymást, s együtt biztosítják annak lehetőségét, hogy a nyelv a közösségre jellemző szemiotikai rendszerben helyet kapjon, azaz képes legyen a közösségen belüli viszonyokat jelezni.

Ez az elvi állásfoglalás persze módszertani következményekkel is jár. Ezek közül a legfájdalmasabb talán az, hogy el kell vetnünk azokat a dichotómiákat, amelyek révén jelentősen könnyebbé vált a nyelvész munkája. A valódi, létező nyelv működését nem tudjuk megmagyarázni, ha elfogadjuk a *langue-parole* kettősséget: a valóságos nyelv maga a beszéd. Ha komolyan gondoljuk, hogy a társas jelentés funkcionális része a nyelvnek, akkor értelmetlenség külső és belső nyelvészetről beszélni. Ha elfogadjuk, hogy a nyelv nem zökkenve, hanem folyamatosan változik, akkor le kell mondanunk a szinkronia és diakronia szétválasztásának kényelméről is. Az első két dichotómia elvetése (a harmadik a generatív nyelv-

vészében nem is nagyon bukkan föl) lényegében annak a tagadása is, hogy a „kompetencia” és a „performancia” szétválasztható.

Vajon mindenről le kell-e mondanunk, amit a strukturalista, illetve generatív alapozású, szemléletében meglehetősen eltérő nyelvészet létrehozott, mondván, hogy nem a nyelvet, hanem valamiféle csonkolt nyelvet vizsgáltak? Félő, hogy igen. Saját alapvetéséből következően ugyanis sem a saussure-i, sem a chomskyánus nyelvészet nem valósíthatja meg a célját: az ideális *langue*, vagy az ideális beszélő kompetenciája nem ismerhető meg, hiszen nem létezik. Hogy mégis évtizedek óta beszélnek róluk, az csak úgy lehetséges, hogy az elemzést végző nyelvészek *kineveztek* valamit ideális nyelvnek, illetve az ideális beszélő kompetenciájának – ellenkező esetben azonnymában abba kellett volna hagyniuk vizsgálódásukat, amint elfogadták, hogy a nyelvész feladata az egyébként meg nem *valósulható langue*, illetve a tökéletes (és mint ilyen, nem létező) nyelvi kompetencia vizsgálata. Éppen ezért az általuk vizsgált „nyelv” tulajdonképpen létező nyelvi elemekből mesterségesen előállított nyelvváltozat, mégpedig a vizsgálatot végző nyelvész intuíción alapján megalkotott, „a” nyelvnek (tehát a helyesnek tekintett) idealizált változat; a nyelvész által ismert nyelvváltozatokból merítve azoknak a nyelvi formáknak az összessége, amelyeket az adott nyelvész a teljes nyelvközösségre nézve általános érvényűnek vél.

A strukturalista, illetve a szemléletében azonos generatív nyelvészet tehát, akár akarja, akár nem, *valódi* nyelvi formákat vizsgál (hiszen „jobb” híján erre kényszerül), elvi állásfoglalásából adódóan viszont olyan elrendezésben, olyan rendszer *megalkotva* képzeletben őket el, amely rendszer a valódi nyelvhasználatban nem létezik. Azaz a strukturalista és a generatív nyelvészet egyik hibája az, hogy olyan nyelvváltozatot vizsgál, amely nem létezik, de mert az elemek önmagukban léteznek, az az illúzió keletkezik, mintha az elemek e művi elrendezése is létezne. Ráadásul ezt a nem létező nyelvváltozatot, ennek elemeit és szabályait tekintti tipikusnak, erősebben fogalmazva kizárólagosnak az adott nyelvre vonatkozóan.

A másik hiba az, hogy ebből a műnyelvből éppen azok a tulajdonságok hiányoznak, amelyek minden természetes nyelvet jellemeznek. Következésképpen e két nyelvelméleti iskola nyelvleírási módszereinek átmentése és „ellenőrzött” alkalmazása sem jár kellemetlen következmények nélkül: bajos például eldönteni, hogy az a szemléleti alap, amelynek szolgáltatásban megszülettek, mikor „csak” csonkítja, illetve mikor *torzítja* is a nyelv működésének leírását. Félő, hogy e módszerek alkalmazása során, bármilyen körülmények között legyenek is, nem kerülhetünk el azokat a csapdákat, amelyek a mögöttük meghúzódó elmélet lenyomataiként kiküszöbölhetetlenül beléjük vannak építve. (Hogyha például azt mondjuk, hogy egy-egy nyelv leírásában nem, de egy-egy nyelvváltozat leírásában alkalmazhatók ezek az eljárások, akkor óhatatlanul az adott nyelvváltozat homogenitása mellett tettük le a garast.)

Milyen módszertan van akkor összhangban a társas szemlélettel? Ez a módszertan meglehetősen egyszerű alaptételen nyugszik: nevezetesen hogy a nyelvről szóló adatokat a nyelvésznek nem megalkotnia kell, hanem *gyűjtenie*. Ez ugyan magától értődnék hangzik, az is, mégis: ez volt a „modern” (kvantitatív) szociolingvisztikának nevezett nyelvészet legnagyobb újítása. (A valódi nyelvhasználóktól és valódi nyelvhasználatból gyűjtött adatok elemzése egyébként igazolta, hogy a társas szemlélet, amely a nyelvről való gondolkodásban alternatívaként, de maga is csak spekulációkra alapozva korábban is jelen volt, alkalmasabb a természetes nyelvek működésének föltárására, mint a rendszernyelvészet.)

A társas szemléletű nyelvészet módszertani alaptétele egyszerű ugyan, de hogyha ennek megfelelően akarjuk kutatásainkat végezni, akkor elvárások sokaságának kell megfelelnünk. Mindig pontosan körül kell például írunk, hogy adatainkat milyen beszélői csoportoktól gyűjtöttük, enélkül lehetetlen föltárunk azokat a tényezőket, amelyek adatközlőink nyelvhasználatát befolyásolhatták. Sokszor nemcsak az olyan nyilvánvaló szociológiai tényezők vannak hatással a nyelvhasználatra, mint a nem, az életkor, a társadalmi rang, az iskolázottság vagy a lakóhely nagysága, hanem olyanok is, mint a korábbi lakóhelyek, a szülők iskolázottsága, a saját és a más nyelvváltozatokkal szemben kialakított attitűdök – ezek szerepét a legtöbb vizsgálatban, ha nem elemzik is részletesen, de legalábbis tudomásul veszik. Minden ember élettörténete más azonban, s ennek megfelelően minden ember nyelvhasználatát is eltér, kisebb vagy nagyobb mértékben, más emberek nyelvhasználati szokásaitól. Éppen ezért mindig számolnunk kell olyan tényezőkkel is, amelyek befolyásolják egy-egy adatközlő nyelvhasználatát, de a nyelvész nem tudja föltárni őket – mert amikor kutatásait megtervezi, képtelenség volna az összes lehetséges tényezőre figyelnie. Így aztán, amikor a következtetések levonására kerül sor, az érvényes összefüggések érvényesnek, de nem kizárólagosnak tekintendők: nem szabad elfelejtenünk, hogy az a megállapítás, hogy „X tényező *hatással van* ennek a nyelvi formának a használatára”, az azt jelenti, amit jelent, s nem azt, hogy „X tényező *van hatással* ennek a nyelvi formának a használatára”. A különbség a két kijelentés között nyilvánvalóan és jól érthetően látszik, mégis: mintha sokszor összemosódna.

A legkritikábban az fordul elő, hogy sikerül olyan mintával dolgoznunk, hogy eredményeink bizonyos szempontok szerint a teljes beszélőközösségre kivetíthetők legyenek. Az ilyen mintát, amely meghatározott szempontok szerint pontosan azokat az arányokat tükrözi, amelyek az adott szempontok szerint a teljes beszélőközösségre érvényesek, *rétegzetten reprezentatív* mintának nevezzük. Hogyha például a szóban forgó beszélőközösség a magyarországi magyarság és a kiválasztott szempontok a nem, az iskolázottság és a lakóhely, mondjuk Budapest–vidék viszonylatban, akkor az ilyen mintában ugyanolyan százalékarányban vannak nők, illetve férfiak; alap-, közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők, illetve olyanok, akik nem végeztek el az általánost; és Budapesten, illetve vidéken élők, mint

a teljes magyar lakosság körében. (Az adott minta természetesen egyidejűleg felel meg ezeknek az elvárásoknak, s nem tényezőként.) Sokkal gyakoribb, hogy *kvótamintát* használunk, azaz adatközlőinket jól körülhatárolható szempontok szerint választjuk ugyan ki, de nem a teljes beszélőközösségre érvényes, hanem a mintán belül azonos arányok szerint. Ha például a két kiválasztott tényező a nem és az életkor, akkor az ilyen mintában ugyanannyi nő van, mint férfi, és pl. ugyanannyi 25-35 év közötti, mint 55-65 év közötti. Ha az így létrehozott csoportok nyelvhasználatában eltéréseket találunk, akkor azt nagy valószínűséggel okozhatják a kiválasztott tényezők. Ilyenkor azonban nagyon fontos, hogy megfelelően szűkre szabjuk következtetéseink érvényességét.

Nemcsak az adatközlők megválasztása, hanem a nyelvhasználatot szintén meghatározó másik körülmény, a beszédhelyzet pontos körülírása is legalább ennyire fontos a társas szemléletű nyelvészet kutatásaiban. Mindannyian tudjuk, hogy másképpen beszélünk, ha odafigyelünk arra, hogy hogyan beszélünk, s másképpen, amikor nem figyelünk oda – a beszédreflexelés mértékének nagy szerepe van nyelvi viselkedésünk alakulásában. Ez a tény két szempontból is fontos a nyelvészeti vizsgálatokban. Egyrészt figyelembe kell vennünk mint a nyelvhasználatot befolyásoló tényezőt, s ennek két következménye is van. Az egyik az, hogy ha azt akarjuk, hogy adataink összemérhetők és eredményeink érvényesek legyenek, akkor adatközlőinktől azonos beszédhelyzetben kell adatainkat gyűjtenünk. A másik pedig az, hogy célszerű ennek a tényezőnek a lehetséges hatására is gondolni a kutatás megtervezésekor, azaz ugyanazoktól az adatközlőktől kétféle beszédhelyzetben gyűjteni adataikat. Egyáltalán nem biztos ugyanis, hogy – az előbbi példánál maradva – a fiatalabb és az idősebb férfiak nyelvi viselkedése lényeges eltéréseket mutat, ha mindkét csoportot olyan helyzetben vizsgálom, amikor nagyon odafigyelnek arra, ahogyan beszélnek, hanem mondjuk csak akkor találunk nyelvhasználati szokásaikban eltéréseket, amikor nem figyelnek arra, hogy hogyan beszélnek, úgy beszélnek, ahogy normálisan szoktak. (Értelemszerűen ennek a fordítottja is lehetséges.)

Másrészt – ez a szekuláris nyelvészeti vizsgálatok egyik alapvető módszertani követelménye – a nyelv működésére vonatkozó elméleti következtetéseinket olyan adatokra kell építenünk, amelyek a *valóban használt nyelvből* származnak, s a *valóban használt nyelv* ebben az esetben azt jelenti, hogy a természetesen, automatikusan, különösebb odafigyelés nélkül használt nyelv. Azaz: a nyelvésznek azt kell megfigyelnie, hogy hogyan beszélnek az emberek akkor, amikor nem figyelik meg őket – ez a nehézség az, amit *megfigyelői paradoxon*-nak neveznek. Az adatgyűjtéskor használt módszertani fogások jelentős részét éppen azért hozták létre, hogy ezt a nehézséget leküzdjék: különböző fortélyokat eszeltek ki, hogy eltereljék az adatközlők figyelmét arról, hogy most éppen megfigyelik őket. Ennek leg-egyszerűbb módja, hogy erőteljesen valami másra tereljük figyelmüket: például úgy építünk föl egy szintaktikai szerkezetek használatát vizsgáló kérdőívet, mintha

az adatközlők szókincsét vizsgálnánk vele; hogy olyan témákról kezdünk beszélgetni, amelyek adatközlőnket közelről érintik, s így sokkal inkább a témára, mint a nyelvhasználatára összpontosítanak; vagy hogy beépülünk a közösségbe, s ezért a közösség tagjait egy idő után már az sem fogja nagyon zavarni, ha magnóra veszünk egy-két beszélgetést; stb.

Talán nem is kellene külön mondani, hogy az ilyen típusú adatgyűjtés komoly etikai felelősséggel jár. Ezért nem szokták az adatközlők nevét közölni, de más olyan adataikat sem, amelyből esetleg fölismerhetők lennének; ezért van bármikor lehetőségük leállítani az adatfölvételt és megsemmisíteni a tőlük gyűjtött adatokat; ezért van az, hogy bármilyen hasznos is lenne a nyelvész szempontjából, súlyosan sérti az etikai normákat, s így megengedhetetlennek számít, hogy valaki rejtett mikrofont használjon. (Akkor is, ha akad rá példa, a magyar szakirodalomban is.)

Nyilvánvaló, hogy minél több tényezőt veszünk egy-egy vizsgálatban figyelembe, annál több adatközlőre van szükségünk (a statisztikai értelmezhetőség kedvéért és mert akkor a kontrollcsoportok száma is növekszik), azaz annál költségesebb, nehezezebb, kivitelezhetetlenebb lesz kutatásunk. Viszont az is nyilvánvaló, hogy minél kevesebb tényezőt veszünk figyelembe, annál nagyobb az esélye annak, hogy tévedünk, s valós összefüggések helyett valamilyen látszólagos hatás téveszt meg. A hangsúly éppen ezért a megfelelő arány, s főként a domináns tényezők megtalálásán van – ez az a pont, ahol a nyelvész saját megfigyelései és intuícói szerepet kapnak a társas szemléletű nyelvészetben is. A különbség a rendszernyelvészetben használt megfigyelésekhez és intuíciókhoz képest az, hogy a nyelvészek még ekkor sem saját nyelvhasználatukból, hanem mások nyelvhasználatának megfigyeléséből indulnak ki, s hogy az ilyen megfigyeléseket pusztán hipotézisek megalkotására tartják alkalmasnak. A hipotézis föllállítását a kutatás megtervezése, majd a kutatási eszközök alkalmasságának (torzításának, eredményességének stb.) kipróbálása követi, s csak ez után következik a tényleges fölmérés. A fölmérés jellemzőinek (az adatközlők, az alkalmazott módszerek és eszközök) pontos leírása elengedhetetlen követelménye az eredmények bemutatásának, hogy a kutatás megismételhető és így mások által is ellenőrizhető legyen. A kutatás során kapott adatokat többnyire számítógéppel rögzítik és dolgozzák föl, a társadalomtudományokban megszokott és megengedhetőnek tartott „lazább” statisztikai szabályok szerint (ezek ismertetése szintén nem maradhat el a vizsgálat eredményeinek közléséből). Ezek a „lazább” szabályok azonban nagyon is szigorúnak bizonyulnak, ha a rendszernyelvészet intuitív elemzéseivel vetjük össze őket: egy-egy összefüggést csak akkor tartunk érvényesnek, ha a statisztikai próba szerint 5%-nál kisebb az esélye annak, hogy a kapott korrelációt a véletlen okozza – azaz több, mint 95% a valószínűsége annak, hogy az adott nyelvi forma használatát befolyásolja a vizsgált tényező. Csak mindezek után kerülhet sor a következtetések levonására – szigorúan azon a körön belül maradva, amit az adatközlők kiválasztása megenged.

A társas szemléletű és a rendszernyelvészet élesen elkülönül tehát egymástól: az egyik vizsgálatokra (ha tetszik: adatokra) alapul, a másik spekulációkra. Előfordul azonban az is, hogy a rendszernyelvészet szemléleti háttérével alkalmazzák a „valódi nyelvhasználó” és a „valódi nyelvhasználat” elvét – ez ilyenkor, hasonlóan a társas szemléletű nyelvészet más terminusaihoz és módszertani fogásaihoz, meglehetősen sokat torzulhat. Gyakran előfordul például ebben az esetben az, hogy az adatok gyűjtésekor megelégszenek azzal, ha az adatok nemnyelvész beszélőktől származnak, de a mintavétel egyéb szabályaival már nem törődnek; nem figyelnek arra, hogy a megfigyelésből adódó kedvezőtlen hatásokat semlegesítsék, hogy sok minden, akár a kérdések sorrendje is befolyásolhatja a válaszokat; nem vezetnek be kontrollkérdéseket a hatás pontos értékelése érdekében; statisztikai eljárások helyett egyszerű arányszámítást végeznek, nemigen törődve a sztenderd 5%-os küszöbvel; megalapozatlanul terjesztik ki a következtetések érvényességi körét; stb.

A társas szemléletű nyelvészeti vizsgálatokban alkalmazott módszerek nagyon sokban közösek viszont azokkal a módszerekkel, amiket a többi empirikus társadalomtudomány, például az antropológia, a szociológia, a (szociál)pszichológia alkalmaz. Ez a kapcsolat törvényszerű, de a közhiedelemmel ellentétben nem azért, merthogy a „szociolingvisztika” „határtudomány”, másik divatos néven „kötőjeles nyelvészet” lenne – ez csak a rendszernyelvészet szemszögéből tűnik így. Sokak számára nehezebben látható talán a társas szemléletű és a rendszernyelvészet közötti szemléleti különbség, legalábbis annak minden következményével együtt (a szinkronia–diakronia, nyelv–beszéd, külső–belső nyelvészet szétválaszthatóságának tagadása; az adatgyűjtés követelményei; az általánosítások érvényességének korlátozása; stb.), s ezért az ehhez a szemlélethez kapcsolódó módszertant, nyelvleírási módot nevezik *szociolingvisztiká*-nak, kinevezve azt a nyelvészet és a szociológia határmezsgyéjén kialakult tudományterületnek. Kétségtelen, hogy a társas szemléletű nyelvészet módszereinek kialakulását befolyásolta azoknak a társadalomtudományi ágaknak (pl. szociológia, antropológia, szociálpszichológia) a módszertani fejlődése, amelyekkel össze szokták házasítani, de az is kétségtelen, hogy *nem vette át* ezeknek a módszereit: ha másból nem, hát azokból az elmarasztaló vélekedésekből nyilvánvaló ez, amelyet az említett tudományterületek művelői gyakran hangoztatnak: ti. hogy a „szociolingvisták” kedvük szerint válogatnak az általuk kidolgozott módszerek közül, azokat nem úgy alkalmazzák, ahogy a szociológusok, antropológusok stb. Ehhez csak azt tehetjük hozzá: szerencsére. Mert az is kétségtelen, hogy a társas szemléletű nyelvészet csak akkor vehetné be az említett tudományterületek módszertani arzenálját azok teljességében, ha vizsgálódásainak tárgya megegyezne azok vizsgálódásának tárgyával. Márpedig nem egyezik meg, sőt ebben a vonatkozásban ugyanolyan fontos hangsúlyozni a társas szemléletű nyelvészet *nyelvészeti*-jellegét, ahogy a rendszernyelvészettel szemben szükséges volt fölhívni a figyelmet társas szemléletére.

Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a nyelv és a társadalom „módszertani jellegű” szétválasztása ugyanazokkal a következményekkel járhat, mint amit a „nyelv” és a „beszéd” szétválasztása okozott: a részek összege nem lesz azonos az egészszel, ráadásul az egyik oldal kutatói hajlamosak megfedkedezni egy idő után arról, hogy a másik oldal is létezik, és hogy a szétválasztást eredetileg csak a módszertani kényszer indokolta. Tudomásul kell ezt vennünk akkor is, ha következményei a társadalomtudományokra nézve igen súlyosak: gyakorlatilag azt jelenti ez, hogy a társadalomtudományok megszokott ágai önmagukban, saját „játékszabályaikat” követve *csakis* torz megfigyeléseket eredményezhetnek. Egy ideje, mióta az *interdiszciplinaritás* és hasonló fogalmak divatba jöttek, nem illik persze hangsúlyozni egy-egy kutatási terület kizárólagosságát. Nem lenne azonban szükség ezekre a fogalmakra, ha nem választanánk előbb mesterségesen szét mindazt, ami összetartozik, és akkor nem lenne szükségünk arra az illúzióra, hogy egy meghámozott, fölszeletelt alma héja, húsa, magháza összerakosgatásával megkapjuk az eredeti almát. Ellenvetésül föl lehetne hozni (ahogy igen gyakran teszik is), hogy egyetlen ember képtelen lenne mindazt megtanulni és fejbentartani, amit a társadalomtudományok egyes ágai kutatási eredményként eddig letettek az asztalra. Nehéz is lenne ezzel az érvvel szembeszállni, pontosabban csak egyetlen módon lehet: ha lemondunk arról, hogy a társadalomtudományok összességének összes *részeredményére* szükségünk van, annál is inkább, mert ezek a részeredmények, éppen keletkezésük hiányosságait tekintve (hogy *egyetlen* tudományterület *egyetlen*, elszigetelt kutatási kérdése körül születtek) eredendően torzak némi képpen. És hát: mintha az ilyesfajta gondok megoldására találták volna ki a kutatóműhelyeket.

Ha a társas szemléletű nyelvészet *elsődleges* nyelvészet, miért van szükség arra, hogy az előbbihez hasonlóan messzire merészkedjünk? Mert a társadalomtudományok széttesettsége sehol sem annyira nyilvánvaló talán, mint a nyelv és a társadalom kapcsolatának elemzésekor. Közhely, hogy nyelv nincs közösség és közösség nincs nyelv nélkül. Sok nyelvész számára mégsem magától értődő, hogy a nyelvnek az antropológia, szociológia, szociálpszichológia tárgyával *nem kapcsolata* van, hanem *egysége*. (Nem nyilvánvaló ugyanez az antropológusok, szociológusok, szociálpszichológusok nagy részének sem persze.) Ez a társas szemléletű nyelvészet számára két szempontból fontos: egyrészt mert még mindig sokat vitáznak azon, hogy a „szociolingvisztika” művelésében melyik „oldal” a fontosabb, a nyelvi vagy a társadalmi – ki ki ízlése (és általában előképzettsége) szerint voksol az egyik vagy a másik oldal mellett –, holott az egység elvének a figyelembevételével eleve értelmetlen ez a kérdés. Másrészt ha a társas szemléletű nyelvészet beleesik abba a csapdába, amit az atomizálódás magában hordoz, akkor lehetősége sem marad olyan módszertan kidolgozására, amely a nyelv és a közösség kapcsolatát arra építve vizsgálja, hogy ezek nem pusztán egymás mellett, hanem egymást föltételezve léteznek. Márpedig, ahogy az egyre-másra szaporodó „szocio-

lingvisztikai” „iskolák” és „ágazatok” megjelenése mutatja, a szemléletmód terjedése, vagy talán inkább a társas szemléletű nyelvészet által kutatott témák divatja a *publish or perish* kényszerével párosulva sokkal inkább eltávolodik egy, a közösség és nyelv egységén alapuló nyelvleírás megteremtésének lehetőségétől, mint hogy közeledne hozzá. Félő, hogy a „szociolingvisztika” intézményesül, mielőtt a társas szemléletű nyelvészet hatékony módszert dolgozhatna ki a nyelv és a közösség összefüggéseinek leírására.

A társas szemléletű nyelvészet helyzete, az elmondottak alapján bármilyen reménytelennek látszik, azért nem teljesen az: az említett területek kétségtelenül jelentős eredményeket értek el már eddig is a nyelv és társadalom összefüggéseinek vizsgálatában, és az is kétségtelen, hogy ezek az eredmények összesíthetők, hiszen azonos szemléleten nyugszanak, és nagyon sokszor egymáshoz igen hasonló módszertani eljárásokkal nyerték őket. Csak arról nem szabad megfeledkeznünk, hogy önmagukban, a többi irány figyelembevételével nem vezethetnek tévútra. Ha tehát a „kapcsolat” az antropológia, szociálpszichológia, szociológia és a nyelvészet között szerencsés esetben valójában nem kapcsolat, hanem egység, akkor a nyelvész feladata nem más, mint hogy a közösség kultúrájáról és működéséről ezeknek egyik legfontosabb összetevőjét, a nyelvet vizsgálva pontosabb képet kapjon: kutatva mindazt, ami minden emberi közösségre jellemző, s kutatva mindazt, ami az egyes közösségekre nézve sajátos.

Az előbbi megfogalmazás kísértetiesen hasonlít ahhoz, mint amit Labov szerint a nyelvészek általában válaszolnak arra a kérdésre, hogy „mit vizsgál a nyelvészet” – a különbség az, hogy ők az emberi elme kutatását tűzik ki célul, a társas szemléletű nyelvészek pedig a közösség kutatását. És itt térhetünk vissza Labovnak arra a megjegyzésére, hogy „a kettő nem föltétlenül zárja ki egymást”. Most már talán jobban érthető, hogy miért nem: a józan észre alapozva nem állíthatjuk, hogy az egyénnek semmilyen szerepe nem volna saját nyelvhasználata alakításában. A nyelvet a közösségtől tanulja, de mint egyén, aki meghatározott öröklött képességekkel és később kialakult tulajdonságokkal rendelkezik. A közösségi szabályokat ennek megfelelően képes és hajlandó elsajátítani, ráadásul ezt csakis saját interpretációja szerint tudja megtenni. A rendszernyelvészettel szemben tehát nem az a fő kifogás, hogy az egyes ember nyelvhasználatát vizsgálja: hanem az, hogy az egyes ember nyelvhasználatát úgy vizsgálja, mintha az a közösségtől független lenne, s mintha az egyes emberek egyformán beszélnének, ráadásul úgy, ahogyan azt a nyelvész ideálisnak véli. Az emberek azonban még akkor sem beszélnek egyformán, ha azonos közösségben, azonos időben nőttek föl és minden társas szerepet azonos módon és azonos időben sajátítottak el – képességeik, tulajdonságaik, attitűdjeik különbségei nyelvhasználati különbségekhez vezetnek, még ha alig észrevehetőkhöz is. Például nemcsak a társas szabályok befolyásolják, hogy ki hányszor szólal meg egy beszélgetésben, miről beszél, mennyi ideig tartja magánál a szót, hanem az emberek egyénisége vagy hangulata is; nemcsak az határozza

meg, hogy használunk-e egy szót, hogy szerepel-e elsőként elsajátított nyelvváltozatunkban, hanem esetenként az is, hogy milyen érzelmek fűződnek hozzá; stb.

A fenti megfogalmazást tehát ki kell egészítenünk. A nyelvész feladata az, hogy a közösség kultúrájáról és működéséről ezeknek egyik legfontosabb összetevőjét, a nyelvet vizsgálva pontosabb képet kapjon: kutatva mindazt, ami minden emberi közösségre jellemző, s kutatva mindazt, ami az egyes közösségekre nézve sajátos. Közben azonban természetesen nem feledkezhet meg arról, hogy a közösség emberekből áll, s hogy a nyelvet nem a közösség mint olyan, hanem a közösség tagjai, az emberek beszélik. Ez azt jelenti, hogy nemcsak az emberi közösségeket vizsgáló társtudományok eredményeit nem hagyhatja figyelmen kívül, hanem az ember általános és egyedi tulajdonságait kutató pszichológia és megismeréstudomány eredményeit sem.

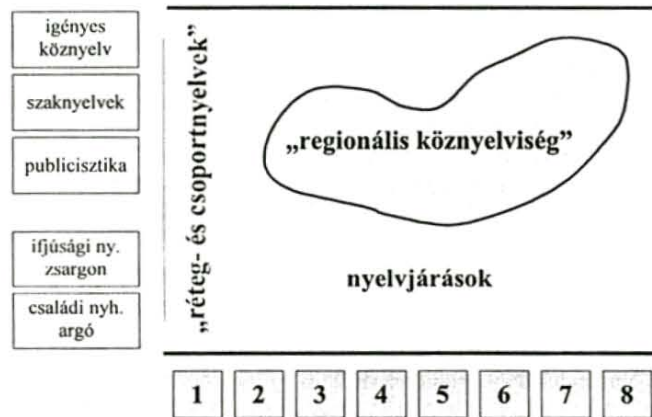
Fogalomalkotási különbségek

Ennek az írásnak nem az az elsődleges célja, hogy a társas szemléletű nyelvészet alapfogalmait és legfontosabb kutatási eredményeit ismertesse, és ennek megfelelően az sem célja, hogy a nyelvleírásban alkalmazott kategóriákat részletesen bemutassa. Az alábbi rövid ismertetésben éppen ezért mindössze azokat az alapfogalmakat és kategóriatípusokat érintjük majd, amelyek föltétlenül szükségesnek látszanak a társas szemléletű és a rendszernyelvészet közötti szemléleti különbségek fogalomalkotási következményeinek bemutatásához. Kezdjük a jobban ismert rendszernyelvészet kategóriákkal.

A rendszernyelvészet alapkategóriái

A rendszernyelvészetnek azok a válfajai, amelyek egyáltalán foglalkoznak valamilyen módon a nyelv sokféleségével (a hagyományos nyelvjáráskutatás és a klasszikus leíró nyelvészet ilyen), a nyelvet többnyire „vízszintesen” és „függőlegesen” tagolják. A magyar szakosok által tanult különböző tagolási sémák alig térnek el egymástól; ezeket modellezi a következő ábra:

a nemzeti nyelv (igényes írott nyelv)

A modell összhangban áll a magyar szakosok számára készített segédkönyv fogalom meghatározásaival (BOTTYÁNYFY et. al. 1989, az alábbi idézetek ebből való) és a ma használatos általános és középiskolai tankönyvek tananyagával is. Ezeknek megfelelően a nyelv „vízszintes” tagolása alapján különítik el egymástól a nyelvjárásokat, amelyek „mindmáig többé-kevésbé mentesek maradtak a nemzeti nyelvet létrehozó, viszonylag teljes nyelvi egységesülést létrehozó folyamattól.” A „függőleges” tagolás alapján pedig megkülönböztethetők a rétegnyelvek, amelyek „differenciáltsága elsősorban társadalmi (osztály-, réteg-) jellegű”; a csoportnyelvek, amelyek „differenciáltsága elsősorban az egyes foglalkozási ágakkal függ össze”; az argó, amely „olyan nyelvhasználat – elsősorban az alantasabb társalgási stílusban –, amelyre tolvajnyelvi szavak erősebb beszívargása jellemző”; a tolvajnyelv, amely az „alvilági elemeknek az elkülönülés, titkosság szándékával létrehozott, a köznyelvtől elsősorban szókincsében eltérő csoportnyelve”; és a zsargon, amely „olyan nyelvváltozat, amelyre a társadalom többi tagjától vagy csoportjától való elkülönülés szándéka jellemző, pl. a hivatali vagy a szakmai zsargon”.

A függőleges tengelyen elfoglalt helyet a társadalmi hasznosság alapján ítélik oda: az argó és a családban használt nyelv e felfogás szerint legalulra kerül, és ennek az elvnek az érvényesítésével számít alacsony rangúnak az ifjúsági nyelv és a zsargon (bizonyos csoportok elkülönülését szolgálja) – de magas rangúnak az utóbbi akkor, ha használatának célja nem ez, hanem a pontos szakmai vagy tudó-

mányos fogalmazás (ilyenkor *szaknyelv*-nek nevezik). A „publicisztika” nyelve tárgyától és az írás megjelenési helyétől függően lebeg a két pólus között.

A segédkönyv a „nemzeti nyelvet” sem a vízszintes, sem a függőleges tagolás révén létrejött kategóriák között nem említi. Nyilván azért nem, mert ezt „a nyelvet beszélő társadalom minden tagja számára legalábbis potenciálisan közös és egységes, eszményi és normatív nyelvváltozat”-nak tekinti, amely „történeti fejlődés során emelkedett a nyelvjárások fölé”. Két változatát különbözteti meg: az írottat („irodalmi nyelv”) és a beszéltet („köznyelv”).

Tulajdonképpen tehát három kategóriatípusról van szó, nemcsak kettőről: a „függőleges” és a „vízszintes” tagolás révén létrejött osztályok mellett létezik egy olyan is, amely ezeken kívül marad, hiszen éppenhogy nem „tagol”, hanem egységesít. Ettől persze mint kategóriatípus létezik, vannak olyan hagyományos osztályozások, amelyek figyelembe is veszik, ilyen például az alábbi kettő is:

Sebestyén Árpád (1988)

A) Normatív nyelvváltozatok

- a) irodalmi nyelv
- b) köznyelv

B) Területi nyelvváltozatok: népnyelv

- a) nyelvjárástípusok
- b) helyi nyelvjárások

C) Társadalmi nyelvváltozatok (csoportnyelvek)

- a) szaknyelvek
- b) hobbinyelvek
- c) életkori nyelvváltozatok
- d) argó

Wacha Imre (1992)

A) Igényszint szerinti rétegződés

- a) irodalmi nyelv
- b) köznyelv
- c) népnyelv (regionális köznyelv is)

B) Területi–földrajzi rétegződés nyelvjárások

C) Foglalkozás szerinti rétegződés szaknyelvek (pl. tudományok, jog, mozgalmi, hivatalos, ifjúsági, tolvajnyelv stb.)

D) A társadalmi (csoportok szerinti) rétegződés (pl. társalgási, hivatalos, közéleti, ifjúsági, dajkanyelv)

A hagyományos osztályozások közös vonásai a következők. Mindegyik kiemelt szerepet tulajdonít egy eszményi nyelvváltozatnak: ehhez méri az összes többi nyelvváltozatot. Ennek következtében a nyelvleírás során, legyen szó akár nyelvjárásról, akár valamilyen „csoporthelyről”, mindenekelőtt az eszményi nyelvtől eltérőnek tekintett formákat leírják, s ezeket a rendszereket úgy tüntetik föl, mintha eltéréseik tulajdonképpen csak ráépülnének a nemzeti nyelv közös elemeire – ha elmarasztalt változatról van szó, akkor előködne rajta –, hiszen „saját nyelvtanuk nincs”. Az eszményi nyelvnek megkülönböztetik írott és beszélt változatát, és az előbbi tartja az igazán tökéletesnek, azaz az írott nyelvet a beszélt nyelv elé helyezik.

Ebben a gondolatrendszerben valójában csak az eszményi nyelvnek van értéke (de annak aztán fölbecsülhetetlen), mert minden más csak *eltérés*, deviancia. A devians változatok közül a legelnevezőbbek az „igazi” (azaz az idealizált) nyelvjárásokkal, ezek *gyűjtését* általában szorgalmazzák, használatát viszont legfeljebb „az idősebb, mezőgazdasági munkát végző, falusi lakosság” körében tartják természetesnek. A legmostohábbak pedig azokkal a nyelvváltozatokkal bántak, amelyek a társadalom különböző szerveződési formáihoz kapcsolódva jönnek létre: még a megnevezésben is egybemossák a „réteg- és csoportnyelveket”, s többnyire elmarasztalón szólnak róluk, azon az alapon, hogy az egységes nyelvhasználat kialakulását gátolják. (Vegyük észre: Sebestyén Árpád és Wacha Imre előbb bemutatott osztályozásában például valójában nem, csak kategóriánévként szerepelnek társadalmi rétegekhez kötődő nyelvváltozatok, sem a foglalkozás, sem az életkor nem alakít ki társadalmi rétegeket.) Tanulságos ebből a szempontból megfigyelni DEME LÁSZLÓ (1984³:156) véleményét (az idézet *A beszéd és a nyelv* c. könyvből származik, ezt a könyvet gyakran használják a magyar szakos tanárok képzésében): „Kifejleszhetnek maguknak sajátos szókincset kisebb-nagyobb társadalmi csoportok is. A nagyobbak közül a városi kispolgárság, az ifjúság, a nagyobb városok alvilága; a kisebbek közül diákcsoportok, mozgalmi egységek; kártyások, aranyifjak stb. szolgáltatnak erre példát. [...] Létrejöttükben sem a szükség, hanem az elkülönülési szándék a fő tényező. Saját nyelvtanuk természetesen nincsen. Így semmiképpen nem tekinthetők sem külön nyelveknek, sem külön beszédformáknak. S mivel nem szükségét élegetik ki, és fölösleges elkülönülést eredményeznek, nem hasznos, s nem is pozitív irányú eltérések az általánostól.” (Ezekben a megfogalmazásokban lehetetlen észre nem venni, hogy a homogén nyelvben való hitet a korszak politikai irányultsága – egységes, homogén társadalom kialakítása – nagymértékben felerősítette.) De nemcsak a „réteg- és csoportnyelvek” olvadnak össze az ilyen típusú rendszerezésekben, hanem egybemossódik a nyelvváltozat, a „stílusréteg” és a szövegtípus is.

Ugyanakkor nem foglalkoznak ezek az osztályozások a „függőleges” és a „vízszintes” tagolódás egymáshoz való viszonyával. A nyelvváltozatokat külön, egymástól függetlenül írják le: nyelvjárásokról és „réteg- és csoportnyelvekről” van

szó, a „vízszintes” és „függőleges” tagolódás közötti viszonyok tisztázása nélkül. Így nem kapunk választ ezekből a fölvetésekből például arra, hogy a „függőleges” koordináta szerint milyen „magasságban” van a nyelvjárások „síkja”? Vajon mindegyik nyelvjárás ugyanabban a magasságban áll-e? Amikor elkerülhetetlenül szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy az egymástól független „vízszintes” és „függőleges” fölvetés alapján képtelenek vagyunk a nyelv minden változatát „besorolni” valamelyik kategóriába, akkor a rendszernyelvészetnek új kategóriára van szüksége. Így jött létre a „regionális köznyelv” kategóriája, amelynek a földrajzi és a társadalmi tagolódáshoz is köze van, azonban – sajátos módon – ettől néhányan éppen a nyelvváltozat mivoltát (azt, hogy „normája” van) tagadják meg, és hangsúlyozzák, hogy valójában nem regionális köznyelvekről, hanem regionális köznyelviségről kell beszélni. A problémát a „regionális köznyelv” esetében egyrészt az okozza, hogy ez, definíciója szerint – a rendszernyelvészet ideák szerinti gondolkodásmódjának megfelelően – éppen két ideáltípus, a „nemzeti irodalmi nyelv” és a „valódi nyelvjárás” között van, azaz maga nyilvánvalóan nem lehet azonos egyik eszményített változattal sem; másrészt a két ideáltípus más-más tengelyen helyezkedik el: a nyelvjárás a „vízszintes”, a „nemzeti irodalmi nyelv” viszont a „függőleges” fölvetés része.

Jellemző az ismertett kategórialkotásra az is, hogy diszkrét és statikus kategóriákkal dolgozik. Sokszor kijelentik ugyan, hogy például a nyelvjárások között nincsenek éles határok, vagy hogy a nyelv folyamatosan változik, kategóriáik mégis jól körülhatárolható és „a leírás pillanatában” mozdulatlan nyelvváltozatokra épülnek. Ez annak a következménye, hogy a rendszernyelvészet, ahogy fentebb esett már szó róla, nemcsak a nyelvről véli, hogy van egy ideális formája (amely homogén), hanem a nyelvjárásokról is, s ezeket a valójában nem létező (szintén homogén), ideáltípusos formákat tekinti a „igazi” nyelvjárásnak. Az így megalkotott osztályokban a nyelvváltozatok használatát *katégorikus* szabályok írják elő, azaz a szabályok alkalmazását „igen vagy nem” lehetőségként képzik el.

A társas szemléletű nyelvészet alapkategóriái

A rendszernyelvészet katégorikus szabályaival szemben a társas szemléletű nyelvészet a nyelvhasználati szabályokat valószínűség-jellegűnek látja. Ez azt jelenti, hogy a nyelvhasználat szabályának az egyes nyelvi formák megjelenésének valószínűségét tartja – ez a valószínűség pedig a beszélők és a beszédhelyzet nagyon sokféle jellemzőjétől függ. Egy példával: nem azt mondjuk, hogy „X forma ennek a nyelvváltozatnak része vagy nem része”, hanem azt, hogy „ezen és ezen a településen az ilyen és ilyen nemű, korú, társadalmi rangú, iskolázottságú emberek ebben és ebben a beszédhelyzetben X formát Y% valószínűséggel használják”.

Ez a szabályfelfogás lehetővé teszi, hogy a társas szemléletű nyelvészetben ne csak üres szavakkal hangoztassuk, hogy a nyelvváltozatok között nem húzhatók éles határok, hanem képesek legyünk ténylegesen ennek megfelelően leírni őket.

De ugyanez a szemlélet teszi azt is lehetővé, hogy a folytonos változásra tekintettel legyünk: azokban az esetekben, amikor egy-egy nyelvi forma használatának valószínűsége nem 100% vagy nem 0%, változással van dolgunk.

Nem véletlen tehát, hanem a szemléletből adódó következmény, hogy a társas szemléletű nyelvészet kulcskategóriája, a *nyelvváltozat*, nem olyan jellegű kategória, mint amilyenekhez a rendszernyelvészetben alapuló tanulmányaink során hozzászoktunk. **A nyelvváltozatot úgy írhatjuk le, mint a valamilyen szinten közös tulajdonságokat fölmutató nyelvhasználati módok együttesét, amely az éppen releváns szinten elkülönül más nyelvváltozatoktól.** A definíció meglehetősen tömény, próbáljuk bővebben kifejteni.

A „valamilyen szinten” azt jelenti, hogy a nyelvváltozat nagysága, kiterjedése különböző lehet: nyelvváltozat lehet a Dél-Alföld nyugati részén beszélt dialektus (amelynek közös jegye az ő-zés); ezen belül lehet az, amit Szegeden és környékén beszélnek; ezen belül amit Tápén beszélnek; ezen belül amit a felsőfokú végzettségűek beszélnek; ezen belül amit azok beszélnek, akik Tápén is születtek és folyamatosan itt éltek; ezen belül amit azok beszélnek, akiknek a szülei is értelmiségiek stb. A nyelvváltozatok kiterjedésének egyik szélső pólusa a nyelv, másik szélső pólusa pedig egy nyelvváltozatnak az egyes ember idiolektusában élő változata.

A nyelv azoknak a nyelvváltozatoknak az összessége, amelyek beszélői azonos nyelvet beszélőknek tekintik magukat. A nyelvnek ez a fajta értelmezése szokatlan lehet, hiszen egyértelműnek tűnik, hogy azonos nyelvet azok beszélnek, akik kölcsönösen megértik egymást. Kicsit jobban utánagondolva azonban emlékeztetünk arra, hogy erről a kritériumról tudjuk, hogy nem működik: a kínaiak közül nagyon sokan nem értik egymást, mégis úgy tartják, hogy azonos nyelvet beszélnek; a dánok és a norvégok, vagy a kazakok és a kirgizek megértik egymást, mégis úgy gondolják, hogy különböző nyelvet beszélnek. A világ nyelvészeit nagyon régóta foglalkoztatja az a probléma, hogy mi tesz egy nyelvet nyelvvé, számos kritériumot próbáltak adni ennek eldöntéséhez, de egyetlen egy van, amelyik működik: hogy az adott nyelv beszélői hogyan döntenek.

Egy nyelvváltozatnak az egyes ember idiolektusában élő változata az a nyelv-változat, amelyet az adott beszélő az adott nyelvváltozattal azonosnak tekint. Azaz: ez az a nyelvváltozat például, amit egy szegedi, aki saját értékelése szerint tud úgy beszélni, „ahogy a szegediek szoktak”, akkor beszél, amikor úgy akar beszélni, ahogyan a szegediek szoktak. Fontosabb már érintettük, hogy ez, ha enyhén is, de el fog térni mindenki más „szegedi beszédétől”. Ennek az eltérésnek több oka is van. Az egyik az, hogy nincs két olyan ember, aki azonos módon és feltételek között tanulta volna ezt a nyelvváltozatot. Nemigen találunk két olyan embert, akik minden egyes, a nyelvhasználatot befolyásoló tényező szerint megegyeznének egymással: származási helyüket, életkorukat, foglalkozásukat, társas szerepeiket, iskolázottságukat stb. tekintve; vizsgálva ugyanezeket szülei vonatkozásában; végigkövetve életük történetét, számbavéve barátaikat stb. Előbb-utóbb még az együtt

felövő egypetéjű ikrek esetében is megjelennek a nyelvhasználatban eltérést okozó tényezők, például ha más az érdeklődésük, más a munkahelyük; házasságuk révén más-más nyelvváltozatokkal ismerkednek később meg. Azt jelenti ez, hogy egy idő után még az ikreknek is más lesz a *társas kapcsolathálózatuk*: más embereket fognak ismerni, különbözni fog, hogy milyen közösségeknek válnak tagjaivá stb. A nyelvhasználat alakulásában pedig a társas kapcsolathálózatnak van kiemelkedő szerepe: ez azoknak az embereknek az összessége, akikkel kapcsolatban állunk, ennek révén kapcsolódunk különböző közösségekhez is. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy azok a nyelvváltozatok, amelyeket ismerünk, nem egymástól élesen elkülönítve, fiókokban vagy dobozokban tárolódnak a fejünkben, így szükségképpen hatnak is egymásra. (Ugyanúgy, ahogy az általunk ismert és használt nyelvek is hatnak egymásra, ezeket sem tudjuk a fejünkben élesen elkülöníteni.) Eltéréseket okoz az is, hogy az emberek képességei és tulajdonságai sem egyformák. A különbségek következményeképpen az egyes emberek ugyanannak a nyelvváltozatnak a nyelvtanát és szókincsét egy kicsit másmilyennek képzelik el, még akkor is, ha ugyanabban a közösségben tanulták az adott nyelvváltozatot. Az eltérések azonban mindaddig nem okoznak semmilyen zavart, amíg a közösség többi tagja is elfogadja, hogy az a nyelvváltozat, amit egyik tagjuk beszél, azonos azzal, amit ők is beszélnek.

A természetes közösségek meglehetősen toleránsak ilyen szempontból, s azoknak is kell lenniük, ha egyáltalán beszélni akarnak egymással: a nyelv működését ugyanis csakis így tudják fenntartani, ha úgy tetszik, ez az ára annak, hogy képesek legyenek a nyelvhasználatra. Azt ugyanis nemigen lehet kiküszöbölni, hogy az emberek élettörténete és mentális képességei különbözzenek, ezzel viszont az is együtt jár, hogy mentális nyelvtanukba is saját értelmezésük szerint építik be a nyelvi szabályokat, ennek következtében azt sem lehet kiküszöbölni, hogy az egyes beszélők között eltérések legyenek *ugyanannak* a nyelvváltozatnak a használatakor is. Ez az ún. *belső változatosság* (hogy nincs olyan szűken értelmezett nyelvváltozat, amely homogén lenne) meglétének egyik oka.

A belső változatosság meglétének másik, e meglétet stabilizáló oka az, hogy a nyelvnek gondolatközlő funkciója mellett identitásjelző funkciója is van, méghozzá kettős értelemben: a nyelvhasználat jelzi, hogy mikor melyik közösséggel vállalunk azonosságot (amikor különböző nyelvváltozatok között választunk), de jelzi azt is, hogy egy adott közösségen belül milyen társas szerepet töltünk be. A társas szerep jelzése a belső változatosság másik oka, hiszen ugyanazt a nyelvváltozatot beszélve kell a különbségeket kifejeznünk (ide sorolhatjuk például a női és férfi beszéd közötti különbségeket, ha léteznek ilyenek egy adott közösségen belül). Az pedig, hogy a nyelvhasználat a közösségekkel való azonosulást is jelzi, az ún. *rendezett változatosságot* hozza létre. (Ezt azt jelenti, hogy a nyelvben meglévő eltéréseket a beszélők közösségeikhez kapcsolják hozzá.)

A nyelvváltozat nagyságának viszonylagossága is a közösség nagyságának viszonylagosságát követi: azonos nyelvváltozatot azonos közösséghez tartozó emberek beszélnek, de az viszonylagos, hogy éppen milyen nagyságú közösséget jelölnek meg önazonosításképpen: mindig azt, amelyik az adott esetben éppen fontos a számukra. (Ezt jelzi a fenti definícióban az, hogy „az éppen releváns szinten”). A fentebbi példánál maradva: egy tápéi egy másik tápéival szemben fontosnak tarthatja (s így nyelvhasználatát is befolyásolhatja), ha nemük vagy életkoruk vagy társadalmi rangjuk eltér, de egy szegedivel szemben lehet mindez irreleváns, és számíthat ilyenkor csak az, hogy ő tápéi, a másik meg szegedi. De előfordulhat az is, hogy a fiatal tápéi tanár úr az idősebb szegedi tanárnővel azonos közösséghez sorolja magát, ha mindketten egy – akár szegedi, akár tápéi – mérnökkel beszélgetnek. Ez arra is fölhívja figyelmünket, hogy az adott helyzetben érvényes identitás megválasztásakor nemcsak a közösség nagyságát illetően van az embereknek választási lehetőségük, hanem többnyire azt illetően is, hogy melyik közösséggel való azonosulást tartják éppen a legfontosabbnak. Mivel közösségeiket az őket alkotó emberek teszik közösséggé, tőlük függ az is, hogy közösségnek tekintenek-e egy „társulást” vagy sem. Ezzel párhuzamosan azt is ők az illetékesek eldönteni, hogy azonosnak tartják-e az általuk beszélt nyelvváltozatokat (természetesen az éppen releváns szinten) vagy sem. Vagyis hiába tekint azonos nyelvjárást beszélőnek a nyelvjárástankönyv mondjuk a hódmezővásárhelyi és a szegedi ö-zöket, ha ők saját nyelvváltozataikat megkülönböztetik egymástól, akkor el kell fogadni, hogy különböző nyelvváltozatokat beszélnek (ez egyébként a két említett csoportnak egészen nyilvánvaló). Ugyanígy hiába különböztetik meg a nyelvjárástankönyvek a keleti és a nyugati palócot, ha beszélőik úgy ítélik meg, hogy azonos nyelvváltozatot beszélnek, akkor el kell fogadnunk, hogy ezek a beszélők azonos közösséghez tartozónak tartják magukat, s azonos nyelvváltozatot beszélnek. (Ugyanúgy teszünk tehát, hiszen a lényegre tekintve ugyanarról van szó, ahogy a „nyelv vagy nem nyelv” problémájának megoldásakor.)

Az a kiküszöbölhetetlen tény tehát, hogy az emberek sokfélék, azzal jár, hogy nincs két teljesen egyformán beszélő ember sem. Ezeknek az eltéréseknek a megélése az ára annak, hogy egyáltalán beszélni tudjunk egymással, de ez az ár a végső összességben mégis jó befektetés, mert egyben két nagyon előnyös nyelvi tulajdonságnak is az alapja: annak, hogy a nyelvhasználat módja maga, verbális közlések nélkül képes jelezni a közösségen belüli társas szerepeket is, és a közösséggel való azonosulást is. (Jó okunk van egyébként föltételezni, hogy azokban a korokban, amikor az első emberi közösségek tagjai kommunikálni kezdtek egymással, ezeknek a funkcióknak sokkal nagyobb volt a szerepük, mint a gondolat-közlésnek.)

A társas szerepek jelzése nagyobb, több nyelvváltozatot használó közösségen belül történhet a különböző nyelvváltozatok (többnyelvű közösségekben akár különböző nyelvek) közötti választással; ugyanazt a nyelvváltozatot használva pedig

különböző *stílusváltozatokat* használva. A stílusváltozatokat egy olyan skálára képzelhetjük rá, amelynek egyik végén a nagyon *formális*, másik végén pedig a nagyon *informális* stílusváltozatok vannak. Az előbbiek azok, amiket akkor beszélünk, ha nagyon odafigyelünk arra, hogy hogyan beszélünk, ha nagyon „megválogatjuk a szavainkat”, az utóbbiakat akkor, amikor egyáltalán nem figyelünk beszédünk hogyanjára. Az előbbieket egy-egy közösségen belül olyankor szokták használni, amikor a beszélgetőtársak között a viszony valamilyen beszédkörül-mény miatt távolságtartó, hivatalos, az utóbbiakat ellenkezőleg, amikor közeli, baráti, bensőséges. Éppen ezért ezeknek a nyelvváltozatoknak a használata azokat a helyzeteket szimbolizálja is, amikor általában használni szokás őket: ha valakivel informális stílusváltozatban beszélünk, azt akarjuk kifejezni vele, hogy a közöttünk lévő viszony baráti. Ez az egyik tényező, amely befolyásolja, hogy egy beszélgetésben milyen stílusváltozatot választunk: hogy milyennek *akarjuk láttatni* beszélgetőtársunkhoz való viszonyunkat. Többnyire azonban kevésbé tudatosan választunk a rendelkezésünkre álló stílusváltozatok között: nem az alapján, hogy milyennek akarjuk láttatni, hanem hogy milyennek ítéljük meg a közöttünk lévő viszonyt. Ennek eldöntését nagyon sok tényező befolyásolja, példaképpen csak néhány ezek közül: ilyen ismeretségünk foka (hogy milyen régi és mennyire közeli), a közöttünk lévő hierarchia-viszonyok (milyen közöttünk a korkülönbség, azonos vagy ellenkező neműek vagyunk-e, milyen társas szerepeink vannak), hogy kik részesei még a beszélgetésnek; az alkalom (másképpen beszélünk ugyanazzal az emberrel, ha csevegünk vagy ha értekezleten vitázunk vele); a beszélgetést lehetővé tévő csatorna (másképpen meséljük el ugyanazt ugyanannak az embernek személyesen, telefonon vagy levélben); a beszélgetés témája (valószínűleg másképpen beszélgetünk egy tudományos kérdésről, a politikáról vagy a nyaralásról); stb. Mindezek a tényezők befolyásolják azt, hogy megítélésünk szerint az adott helyzethez inkább formálisabb vagy inkább informálisabb stílusváltozat illik-e (és ha egy beszélgetés folyamán a tényezők változnak, akkor ennek megfelelően a használt stílusváltozat is elmozdulhat valamilyen pólus irányába). A beszédre fordított figyelem mértéke azonban nemcsak attól függ, hogy mennyire *akarunk* beszédünkre figyelni, hanem az is, hogy mennyire *tudunk*. Ha olyan témáról beszélünk, amely közletről érint, vagy ha más okból vagyunk olyan helyzetben, hogy figyelmünk nem jut a beszédre, mert elvonja valami más (mert nagyon örülünk valaminek, mert megijedtünk, mert zaklatottak vagyunk stb.), akkor nemigen használunk formális stílusváltozatokat. (Ilyen esetekben nyelvváltozataink közül az elsőként megtanultat, *alapnyelvünket*, az általunk ismert nyelvek közül sokszor anyanyelvünket használjuk.)

Valójában a nyelvhasználat közösségi identitást jelző szerepe az, ami miatt egyáltalán érzelmekkel viszonyulunk a nyelvhez vagy a nyelvváltozatokhoz. Ha valakit zavar, bosszant egy-egy nyelvi forma (pl. az *ubi sali*-szerű „becézés”, egy köszönetforma, a palóc kiejtés stb.) akkor valójában azokhoz viszonyul negatívan,

akikre az adott forma használatát jellemzőnek gondolja. Ez nem föltétlenül esik egybe azokkal, akikre valóban jellemző is az adott forma, a sztereotípiák kialakulása szempontjából ennek nincs különösebb jelentősége. Sőt vannak olyan, a nyelvhasználattal kapcsolatos sztereotípiáink is, amiket semmilyen saját tapasztalat nem támaszt alá, a vélekedést a kultúra részeként sajátítjuk el. Ilyennek látszik az a közkeletű magyarországi nézet, hogy „Erdélyben beszélnek a legszebben magyarul” – ezt olyanok is gyakran mondják, akik még életükben nem hallottak erdélyieket beszélni. Az is előfordul, hogy amikor ez megtörténik, akkor furcsának, kellemetlennek, esetleg műveletlennek tartják a hallott erdélyi nyelvváltozatot, de ha nem tudják, hogy a hallott beszéd erdélyi, akkor a sztereotípiát továbbra is fenn tartják. A sztereotípiák tehát önálló életet él, és meg is fordíthatja a viszonyt a közösség és a rá jellemző nyelvhasználat között: ilyenkor nem azért „nem szeretünk” vagy „szeretünk” egy nyelvváltozatot, mert akikkel asszociáljuk, azokat szeretjük vagy nem szeretjük. Nagyon gyakran előfordul, hogy semmit nem tudunk szinte arról, akivel beszélgetünk, de mert az általa használt nyelvváltozatról van határozott véleményünk, beszélgetőtársunkat nyelvhasználat alapján ítéljük meg. Ettől szenvednek Magyarországon mindazok, akik nemsztenderd beszélők, és ezt használják ki azok a „jó svádájú” bűnözők, akik önmagukat ügynököknek, üzletembernek álcázva csálnak ki pénzt áldozataiktól.

Nagyon hasonló ehhez az, ahogyan saját nyelvváltozatunkhoz viszonyulunk. Ha saját közösségünk védelmet, otthonosságot, biztonságot, természetességet jelent számunkra, akkor az általa használt nyelvváltozathoz is pozitívan viszonyulunk; ha a közösség kirekeszt, ha valamilyen oknál fogva nem szeretjük, akkor azt a nyelvváltozatot sem igen fogjuk szeretni, ami éppen ezt a közösséget szimbolizálja. De ugyanúgy, ahogy más nyelvváltozatokkal kapcsolatban önállósulhat, a közösségtől függetlenné válhat a nyelvi ítékezés, megtörténhet ez saját nyelvváltozatunk vonatkozásában is. Ezért nem mindegy, hogy mások hogyan viszonyulnak a mi nyelvváltozatunkhoz: ha nagyra értékelik, az erősítheti a mi kötődésünket is, s ezzel egyben a saját közösségünkhöz kötődésünket. Ha viszont lenéznek, megszólják, megszégyenítenek miatta, akkor nagy a veszélye, hogy előbb-utóbb nemcsak nyelvváltozatunkkal, hanem saját közösségünkkel szemben is negatív attitűdjeink alakulnak ki, s próbálunk minél inkább megszabadulni nemcsak az adott nyelvváltozattól, hanem a hozzá kapcsolódó közösségtől is.

Bármennyien beszéljenek is egy nyelvváltozatot, bármilyen jellegzetességei legyenek is, mindegyik azonos *értékű* nyelvi rendszer. Nem biztos, hogy azonos *terjedelmű* (az egyik kevesebb, a másik több szót, nyelvtani szabályt tartalmazhat), nem biztos, hogy azonos feladatok ellátását szolgálja, de az biztos, hogy annak a feladatnak megfelel, amire beszélői használják. Az azonos értékűséget az is bizonyítja, hogy egyes közösségekben bizonyos funkciók ellátására (pl. hivatalos ceremóniák lebonyolítása, rituális cselekvések vagy éppen a bensőségesség jelzése stb.) eltérő *nyelveket* használnak, amikor más közösségekben, *ugyanannak* a funk-

ciónak az ellátására eltérő *nyelvváltozatokat*, vagy esetleg ugyanannak a nyelvváltozatnak különböző stílusváltozatait. „Normája” (szabályrendszere) is van – értelemszerűen – mindegyiknek: ezt onnan tudjuk, hogy beszélőik egyáltalán el tudták sajátítani, a közösség tovább tudja örökíteni őket. Ha „normája” csak „a nemzeti nyelv írott változatának” volna, akkor az összes többi nyelvváltozat nem létezne, mert az összevisszaság és esetlegesség miatt megtanulhatatlanok volnának. Ez a szabályrendszer azonban, ahogy fentebb esett szó róla, nem kategorikus szabályokat, hanem ennél sokkal rugalmasabb „előírásokat” tartalmaz (ez az, amit a nyelvész valószínűségi mutatókkal fejez ki).

A nem kategorikus szabályok azzal is járnak, hogy nincsenek határozottan körülírható nyelvváltozatok, mindegyik valóban beszélt nyelvváltozat *átmeneti* jellegű. Ezzel is összefügg, hogy a társas szemléletű nyelvészet kategóriaalkotásában nincs szó sem „vízszintes”, sem „függőleges” tagolódásról: a kettő szerves egységet alkot. Ennek nagyon egyszerű oka van: a nyelvhasználatban sem különül el a kettő. Attól, mert valaki *valahol él* („vízszintes tagolódás”) egyben *valaki is*, azaz van neme, életkora, társadalmi rangja, foglalkozása stb. („függőleges tagolódás”) a rendszernyelvészeti osztályozások szerint). A két szempontot nem kizárólagosnak tekintő vizsgálatok így arra is választ adnak, hogy a területiséget erőteljes jegyekkel mutató nyelvváltozatok (ezek állnak legközelebb a rendszernyelvészet „hagyományos nyelvjárásai”-hoz) a magyarországi magyar beszélőközösség által kialakított hierarchiában a legalsó helyen állnak, beszélőik a társadalmi hierarchiában a szerepek elosztásakor a legkedvezőtlenebb pozíciókra számíthatnak. A legkedvezőbb helyzetben azok vannak, akik beszélik azt a nyelvváltozatot, amelynek a legnagyobb a társadalmi presztízse – ezt hívjuk *sztenderd* változatnak. Fontos elméleti hozadéka a társas szemléletű nyelvészeti kutatásoknak annak fölismerése, hogy a sztenderd nyelvváltozatnak a nyelvi rendszer szempontjából nemhogy nincsenek előnyösebb tulajdonságai (pl. szabályosság), mint a nemsztenderd nyelvváltozatoknak, hanem, ha pusztán a gondolatközlés sikerességének esélyeit nézzük, akkor kifejezetten előnytelenebbek a tulajdonságai, mint a nemsztenderd változatoknak, amelyekben a nyelvi változások többnyire rugalmasabban, társadalmi felhangok nélkül zajlanak. A sztenderd nyelvváltozat nyelvi rendszer szempontjából többnyire szabálytalanabb, mint a nemsztenderd változatok, így használata nagyobb odafigyelést igényel – ez azonban inkább hátráltatja mint segíti a gondolatok kifejezését. A sztenderd nagy tekintélye tehát nem a nyelvi rendszer tulajdonságainak, hanem a társadalmi megítélésnek köszönhető. A sztenderd nyelvváltozatok ugyanis általában annak a csoportnak a nyelvváltozatából alakultak ki, amelyek nagy társadalmi befolyással bírtak: ez lehetett a királyi udvarban beszélt nyelvváltozat, de lehetett valamilyen más jellegű tekintély is – mint például Kazinczy tekintélye a magyar sztenderd kialakulásának idején. Később ezeket a nyelvváltozatokat nemzeti értékekkel hozták összefüggésbe, ezen az alapon váltak az iskolai oktatás nyelvévé, s ezen az alapon tüntetik őket föl „jobbna”, „tökélete-

sebbnek”, az „igazi”, „az egyetlen normával rendelkező” nyelvváltozatnak. Ezekről a kérdésekről itt nincs mód részletesen írni, a sztenderd és az alapnyelv viszonya egy másik kurzus tárgya. Annyit mindenesetre itt is meg kell még jegyeznünk, mert szemléleti szempontból fontos: a sztenderd *nem azonos* azzal, amit a rendszernyelvészet „irodalmi nyelv”-nek nevez. A sztenderd nem eszményi, hanem létező nyelvváltozat; pozícióját nem „nyelvi tökélye”, hanem társadalmi tekintélye biztosítja számára; így aztán léte nem valamiféle szükségszerűség, formája nem a megvalósítható legjobb, hanem mindkettő esetleges.

A társas szemlélet alkalmazása

A nyelv és közösség egységben kezelésének és a társas szemléletű nyelvészet szekuláris jellegének két következménye is van. Az egyik az, hogy a társas szemléletű nyelvészetben szétválaszthatatlan az *elmélet* és a *gyakorlat*: a nyelv működésére vonatkozó elméleti jellegű kutatások, mivel mindig valódi adatokra támaszkodnak, mindig kapcsolatban is maradnak a valósággal. Ez azt jelenti, hogy az eredményeket át lehet ültetni a gyakorlatba: az *elméleti* és az *alkalmazott* nyelvészet kettőssége, szétválasztása nem értelmezhető.

Másrészt, mivel kiindulópontja a valóságos nyelvhasználat, és nem egyfajta ideális nyelv vagy ideális beszélő, a *nyelvhelyesség* hagyományos értelmezésével szemben, amely a „helyesség” mértékéül egy eszményi nyelvváltozatot képzel el, a mindenkori beszédhelyzet szabta „helyességet” tartja csak értelmezhetőnek – kiegészítve azzal, hogy a „helyesség” vagy „helytelenség” kérdésének eldöntése a nyelvésznek szerencsére nem feladata, mert ha az lenne, akkor is alkalmatlanabb lenne rá, mint azok a beszélők, akik az adott beszédhelyzetben éppen beszélgetnek egymással. Ez azért van így, mert a nyelvész sokszor nem tagja annak a kisebb közösségnek, amelynek nyelvhasználatát vizsgálja, de ha tagja, akkor is sokkal rosszabbak a nyelvi intuíciói, mint a közösség többi tagjának – egyszerűen azért, mert azok az ismeretek, amiket a nyelvről és anyanyelvének különböző változatairól tanulmányai és kutatásai során gyűjtött, bizonyos mértékben elrontják természetes nyelvérzékét. Így a nyelvhelyesség problematikája legfeljebb kutatási tárgyként érdekli a nyelvészt: érdekes lehet, hogy a nyelvelsajátítás során hogyan tanítják meg a gyerekek a közösség által szentesített formákat, hogy a közösség tagjai milyen módon jelzik, esetleg büntetik, ha a közösség egy tagja megsérti a közösségi szabályokat stb. A társas szemléletű nyelvész, szemléletéből következően, nem szokott azonban semmiféle nyelvművelő tevékenységet végezni. Aki nem kategorikus szabályokban gondolkodik, annak eleve értelmetlen a „helyes-nem helyes” kérdéspár; aki nem megalkotni, hanem leírni akar egy nyelvet, az olyannak fogadja el, amilyen, mert célja a létező nyelv megismerése; aki a nyelv változatosságát és változását funkcionálisnak tekinti, az nem hisz az ideális nyelv-

ben, s aki nem hisz az ideális nyelvben, az ennek az eszményi rendszernek a létrehozását sem tűzi ki célul. Aki úgy gondolja, hogy a nyelvváltozatok a nyelvi rendszer szempontjából egyenértékűek, az nem tekinti deviánsnak a sztenderdtől eltérő formákat; aki a nyelv alapvető funkciójának tekinti az identitásjelzést is, az nem sérti meg a nemsztenderd beszélőket azzal, hogy nyelvváltozatukat, s ezzel együtt közösségüket kritizálja; aki úgy gondolja, hogy az elsőként elsajátított nyelvváltozathoz szorosabban kötődünk, mint a később megtanultakhoz, annak nem jut eszébe leszoktatni az embereket arról, hogy úgy beszéljenek, ahogy elsődleges közösségükben tanulták.

De nemcsak nyelvészelmélete, hanem a nyelvészociológiai vizsgálatok eredményei is megerősítik a jóérzésű nyelvészt abban, hogy aktív nyelvművelő tevékenységre adja a fejét. Ezek ugyanis egészen más képet festenek a nyelvművelésről, mint amilyenhez hozzászoktunk: e kutatások szerint a nyelvművelés a társadalmi diszkrimináció fenntartásának és továbbörökítésének egyik eszköze. Hogy pontosan hogyan működik ez a mechanizmus, az *A nyelvhelyesség problematikája* c. kurzus tárgya. Lényege, hogy a hatalmon lévő csoport szabja meg, hogy melyik legyen az iskolában tanított nyelvváltozat – ez saját nyelvváltozata. Az iskolába kerülve a csoporton kívülieknek nemcsak a tananyaggal, hanem a tananyagot közvetítő nyelvváltozattal is meg kell küzdeniük, s így a csoporthoz tartozók gyermekei az oktatás első pillanataitól előnyösebb helyzetből indulhatnak, s könnyebben szerezhetik meg később a magas társadalmi tekintélyt biztosító pozíciókat.

Azért is fájdalmas a nyelvművelés céltáblájává válni, mert a nemsztenderd beszélők nyelvváltozatait mondvacsinált „nyelvészeti” érvek alapján leértékelik, s ezzel őket is, közösségüket is megbélyegzik, a nem létező és elérhetetlen nyelvi eszmény kedvéért meg akarják tagadtatni velük saját – nagyon is létező – közösségüket. Az így elérhető egyetlen „eredmény” a *nyelvi bizonytalanság*, s az ennek következtében kialakuló *túlhelyesbítés* (vagy *hiperkorrekciónak*): a megbélyegzett formákat használó beszélők azt tudják, hogy az valamiért „nem jó”, ahogy beszélnek, de mivel ők úgy tanultak beszélni, ahogy beszélnek, azt már nem mindig tudják, pontosan miért is nem jó saját nyelvhasználatuk. Így hát „javítgatnak” rajta, ahol éppen gondolják (többnyire úgy, hogy a valamilyen helyzetben már kifogásolt nyelvi formákat minden helyzetben kerüljük), s ezzel legalább úgy „elárulják”, hogy nemsztenderd beszélők, mint amikor saját nyelvváltozatukat beszéltek – és legalább olyan dörögdelmek zúdulnak a fejükre a „helytelenségek” miatt, mint akkor.

Kétségtelen, hogy a heterogén, folyton változó nyelv működésének megértése nagyobb fáradtsággal jár (terepmunka nélkül például elképzelhetetlen), meglehetősen időigényes, tehát nem kecsegtet gyors sikerekkel sem, és még azt is tagadja, hogy a nyelvész, és nem a nyelvhasználók ismerik igazán a nyelvet. A nyelvésznek ezt a nyelvfelfogást követnie le kell mondania arról, hogy ő azon kevesek egyike, akik jól ismerik saját nyelvüket (hiszen a többi nyelvhasználó is ugyanolyan jól tudja az adott nyelvet *használni*), meg kell elégednie azzal, hogy ő azon kevesek

egyike, akik azt próbálják meg leírni, hogy *hogyan működik* a nyelv. Le kell mondania arról az illúzióról, hogy képes egy egész nyelvközösség nyelvhasználatát irányítani: ebben az értelmezésben a nyelvész valóban *törvényfejtője*, és nem *törvényhozója* a nyelvnek. Cserébe viszont föltárul előtte nem is kevés az emberi kultúrák sokféleségéből, a nyelv, a kultúra és a közösség belső összefüggésszeréből – és cserébe eshetősége van arra is, hogy amikor a nyilvánossággal találkozza megkérdezi tőle, hogy „mi a nyelvészet?”, akkor válasza után a ma még szokásos következő kérdést már ne kelljen föltenni: hogy mire jó.

HIVATKOZÁSOK

H. BOTTYÁNFY ÉVA et al.:

1989. *Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba*. Budapest, ELTE, 8. kiadás.

DEME LÁSZLÓ:

1984. *A beszéd és a nyelv*. Budapest, Tankönyvkiadó, 3. kiadás.

HAJDÚ MIHÁLY (szerk.):

1988. *A magyar nyelv rétegződése, táji tagolódása I–II*. Budapest, Tankönyvkiadó.

KONTRA MIKLÓS (szerk.):

1988. *Beszélt nyelvi tanulmányok*. Budapest, az MTA Nyelvtudományi Intézete.

1992. *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Budapest, az MTA Nyelvtudományi Intézete.

LABOV, WILLIAM:

1972. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.

1982. Objectivity and commitment in linguistic science: The case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society* 11, 165-201.

SEBESTYÉN ÁRPÁD:

1988. „A magyar nyelv területi tagolódása és társadalmi rétegződése” témakör tantervi helyzetéről. In: Hajdú M. (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése, táji tagolódása I–II*, I: 9-20. Budapest, Tankönyvkiadó.

TRUDGILL, PETER:

1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged, JGYTF Kiadó.

WACHA IMRE:

1992. A nyelvi rétegződés kérdései („Perújrafelvétel” a magyar szakirodalom alapján. In: Kemény G. (szerk.) *Normatudat – nyelvi norma*, 49-105. Budapest, az MTA Nyelvtudományi Intézete.

WARDHAUGH, RONALD:

1995. *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris–Századvég.

AJÁNLOTT IRODALOM

BALOGH LAJOS – KONTRA MIKLÓS (szerk.):

1994. *Élőnyelvi tanulmányok*. Budapest, az MTA Nyelvtudományi Intézete.

CSERNICKÓ ISTVÁN – VÁRADI TAMÁS (szerk.):

1996. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest, Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.

KASSAI ILONA (szerk.):

1995. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, az MTA Nyelvtudományi Intézete.

KONTRA MIKLÓS (szerk.):

1992. *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Budapest, az MTA Nyelvtudományi Intézete.

1994. Milyen hatása van a mai magyar nyelvművelésnek? *Magyar Nyelv* 90, 333-345.

LABOV, WILLIAM:

1973. A társadalmi folyamatok tükröződése nyelvi szerkezetekben. In: Szépe (szerk.), *A nyelvtudomány ma*, 509-527. Budapest, Gondolat.

LANSTYÁK ISTVÁN – SZABÓMIHÁLY GIZELLA (szerk.):

1998. *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében*. Pozsony, Kalligram.

RÉGER ZITA:

1990. *Utak a nyelvhez*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

SÁNDOR KLÁRA:

1995. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. *Regio* 1995/4: 121-148.

SÁNDOR KLÁRA (szerk.):

1998. *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged, JGYF Kiadó.

SZÉPE GYÖRGY – PAP MÁRIA (szerk.):

1975. *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, Gondolat.

TRUDGILL, PETER:

1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged, JGYTF Kiadó.

WARDHAUGH, RONALD:

1995. *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris–Századvég.